

‘YENİ TURAN’DA MİLLÎ KİMLİK SORUNU

Türkan GÖZÜTOK*

ÖZET

Halide Edib, II. Meşrutiyet dönemi edebiyatının önde gelen yazarlarından birisidir. 1912 yılında yayımladığı *Yeni Turan* adlı romanıyla, Osmanlı Türkiyesinin çeşitli fikir akımlarını günümüze taşımış, Osmanlı aydınlarının Osmanlı'nın yıkılışını önlemek için öne sürdüğü çözüm ve görüşleri tartışmış ve “Türkiye Türkçülüğü” olarak yorumlayabileceğimiz bir düşünceyle, ütopyik bir toplum projesi sunmuştur. Halide Edib, *Yeni Turan*'da Türk millî kimliğinin başlıca dayanaklarını, “Genel Türkçülük Düşüncesi”, “Batılılaşma” ve “Modernist Bir Din Anlayışı” üstüne kurmaya çalışmıştır. Millî kimliğin asıl göstergeleri, bunlarla sentezlenmeye çalışılsa ve sunulan gelecek projesinde asıl olan, Türkler ve Türk düşüncesi gibi görünse de, bu düşüncenin alt okumalarında ve metaforik anlamlandırmada Türk düşünce ve kültür birikimlerine ters düşecek, Türk toplum yapısına, felsefesine sızdırılmış bazı kozmopolit düşünceler göze çarpar. Bu alt okumaları, genel olarak, Türk kültürünü “anonimite”ye dönüştürme ve hümanist bakışla ortak değerlere bağlama çabası olarak özetleyebiliriz. Bu düşünceleri, geleceğin Türkiyesinde inşa edecek gençlikse “yeni hayat”ın en önemli itici gücü olarak seçilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Halide Edib, Yeni Turan, Millî Kimlik Sorunu, Türkçülük Düşüncesi, Kozmopolitizm, Anonimite.

* Yrd. Doç. Dr., Karabük Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, tgozutok@karabuk.edu.tr

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

NATIONAL IDENTITY PROBLEM IN ‘YENİ TURAN’**ABSTRACT**

Halide Edip is one of the leading writers in the Second Constitutional Monarchy Period Literature during the Ottoman Empire. In the novel called ‘Yeni Turan’, published in 1912, she transfers the literary and political ideas of Ottoman Turkey’s to the present life of Modern Turkey. In the book, she analyses and studies the Ottoman intellectuals’ ideas about preventing the empire decline and she states her views in the means of ‘Türkiye Türkçülüğü’ which is simply interpreted ‘Nationalism For Turkey’ and she calls it as a utopian social Project. Halide Edip claims in the book ‘Yeni Turan’ that the Turkish Nationalism should be based on, ‘General Turkic Nationalism’ , ‘Westernism’ , ‘Modern and Reformist Interpreting of The Religion’ . Although all those mentioning processes are presented as the main instruments of the national identity and are highlighted to synthesis for the benefits of future ‘Turkic Generation and Turkish Ideology’ projects, some of them may be accepted as the controversial issues in the means of philosophical aspects and metaphorical interpretation. Further more, they may contrast with the present and former social values of Turkish society. It can also be said that those approaches and ideas are cosmopolitical ones which have been transferred from other cultures. Finally can be said that all those struggles are kind of proposals to take or to turn the turkish culture into the values of universal humanistic ideology and the Turkish Youth has been describe as the leading power of this process.

Key Words: Halide Edip, Yeni Turan, National Identity Problem, Cosmopolitical, Anonimite.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Giriş

Millî kimlik sorununu anlamlandırabilmek için, Türk millî kimliğinin beslendiği kaynakları iyi değerlendirmek gerekir. Burada, özellikle ve öncelikle, Türk dinamizmi içinde kendine daima yer bulan Türk ütopyik arayışlarını ve İslâmiyet'le taçlanan "düzen" fikrini vurgulamak zorunludur. Bundan başka, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı kültürel ve siyasal alanında kendini gösteren Türk milliyetçiliği fikrinin düşünsel, kültürel ve siyasal arka planını tarih akışında doğru kurabilmek, millî kimlik tanımı açısından çok önemlidir. Türkçülüğün ve milliyetçilikle Türk toplum hayatına giren ulus-devlet bilinci noktasında Türk kimliği düşüncesinin kültürel ve ideolojik arka planını, en kapsamlı ve programlı bir şekilde Osmanlı modernleşmesinde aramak gerekir. Osmanlı-Türk toplumunda Doğu-Batı sorunu olarak da özetlenen Osmanlı modernleşmesinin millî kimlik oluşumuna getirdiği yeni açılımlar ve hatta çıkmazlar da kimlik tanımında önemli ölçütlerden birisidir.

Halide Edip ve Yeni Turan Hakkında

Yeni Turan, Halide Edip'in ideolojik içerikli bir romanıdır. İlk önce 1328/1912 yılında *Tanin* gazetesinde tefrika edilmiş ve daha sonra da 1329/1913'te Türk Yurdu yayınları arasından kitap olarak çıkmıştır.¹ Roman, II. Meşrutiyet Dönemi Türkçü ütopya arayışının bir ürünüdür. Halide Edib bu eseri, Balkan Savaşları'nın hemen öncesinde, arkadaşı Isabel Fry'nin davetlisi olarak gittiği İngiltere döneminde yazmıştır. Ömer Seyfettin, Yeni Turan'ı "istikbalimizin tarihi ve Türk milliyetperverlerinin İncil'i" diye tanımlarken (Seyfettin, 2001, s.234-235), Yahya Kemal, bu eseri bir "mezhebden bir mezhebe geçen vicdanların tuğyanını duyan" bir itirafçının "itirafname"si olarak yorumlar. (Kemal, 1997, s.167) Roman, yazıldığı dönemden yirmi yıl sonrasının Osmanlı Türkiyesinde, üst düzey Osmanlılar

¹ Halide Edib'in bu eserini, roman olarak kabul edenlerin yanı sıra, esere uzun hikâye diyenler de vardır. Bunun nedeni, bilindiği üzere, bu iki türün uzun anlatıma dayalı edebi türlerin başında gelmesi ve hep bir arada kullanılmasıdır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

arasındaki siyasî çekişmeleri, parti kavgalarını ve dönemin çeşitli fikir tartışmalarını trajik bir aşk hikâyesi çevresinde anlatan tezli bir romandır. II. Meşrutiyet’ten sonra yoğunlaşan ve Osmanlı’nın yıkılışını önlemeye yönelik siyasî ve fikrî arayışları da yansıtır. Prens Sabahattin’in adem-i merkezîyetçilik (bir tür federasyon), Yusuf Akçura-Ziya Gökalp etrafında gelişen Türkçülük ve modernize edilmiş İslâmcılık düşüncelerinin sentezinden oluşan romanın ana tezi, Türkçülük düşüncesi üstüne kuruludur. Romanda, Türk milliyetçiliği fikrinin, Türk’ün “nizam” ve “yeni hayat” arayışı içinde sentezlenmesi çabası gözlemlenirken, yazarın, geleceğin modern Türkiyesinde (Osmanlı Türkiyesi) oluşturmak istediği yeni toplum projesi de sunulur. Başka bir deyişle, Halide Edib, Yeni Turan’da, döneminden yirmi yıl sonraki modern Türkiye’nin ütopyik panoramasını ortaya koyar. Bu panoramanın ya da gelecek projesinin, kozmopolitizm, hümanizm, liberalizm, bireycilik, Hristiyanî öğeler (Protestan ya da Kalvenistlere özgü çalışma, “sa’y-ı şahsî” fikri gibi), Batı ve Anglo-Sakson hayranlığı gibi kimi düşünüş biçimiyle yoğrularak tasarlanmış bir Türkçülük ideolojisi ya da Türklük bilinci noktasında pek çok kusurlu yönlerinin olduğu da açıktır. Bu konulara, Türk millî kimliğiyle bağlantılı olarak ve yeri geldikçe değinilecektir.

Halide Edib’in kendisi ise, 1926 yılında, İngiltere’de sürgündeyken İngilizce olarak yazdığı *Memoirs of Halide Edib* adlı eserinde *Yeni Turan* romanı hakkında şu değerlendirmeleri yapar:

“Kitap, politik ve millî bir ütopyaı anlatıyor, fakat yine de bir ütopya kadar gerçekleşme olasılığından uzak değil. Yeni ve daha olgun bir İttihat Terakki’nin iktidarda olduğu yeni bir Türkiye ümit ediyor; kadınların oy hakkına kavuştuğu ve yürek gücüyle çalıştıkları bir Türkiye bu. Basit ve süssüz yaşamları Osmanlı’nın sağlıklı lüksle dolu o muhteşem günlerinden çok farklı; Osmanlı’nın o yüksek ve dejenere medeniyetinin yarattığı asalak bir sınıfın kadınlarının hayatından da çok farklı.

En yüce ideal çalışmak ve yalınlık. Bu yalnız millileşmiş bir kültürü olan bir Türkiye değil, aynı zamanda liberal ve demokrat bir Türkiye.” (Durakbaşı, 2007, s.194; Adıvar, 1926: s.332).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

1. Yeni Turan'da Kimlik Tanımı

Halide Edib Yeni Turan'da "*millileşmiş bir kültür*"ü ifade eden Türk kimliği düşüncesini üç temel fikir üzerine kurmaya çalışır. Bu üç temel fikir, "Türkçülük Düşüncesi ve Türkçü Ütopya Arayışı", "Batıcılık ve Batı'dan Gelen Değer Yargıları" ve "Modernist Bir Din (Müslümanlık) Anlayışı" olarak özetlenebilir. Bundan başka ve hatta bunların ötesinde, Türk kimliği düşüncesinde, milliyetçi feminizmden, liberal hümanizmden ve kimi Hıristiyanî öğelerden izler vardır. Ayrıca, bu sözde millî kültürün yapısında yazarın özel yaşamıyla ilintili olarak başka kültürel karşılaşmalar, Anglo-Sakson etkisi ve Finlandiyalı din adamı Snelman'ın mirası da yer alır.

1.1. Türkçülük Düşüncesi Ya da Türkçü Ütopya Arayışı

Milliyetçilik, modern toplumların oluşumunda belirleyici faktörlerin başında yer alır ve 19.yüzyıl, milliyetçilik hareketleri açısından, bütün Avrupa için farklı bir yüzyıl olmuştur. Çok uluslu bir devlet yapısında olan Osmanlı da bu akımdan geniş çapta etkilenmiştir. Avrupa'dan Balkanlar'a ve Ortadoğu'ya hızla yayılan ve siyasileşen milliyetçilik dalgası, bilindiği üzere, önce, Osmanlı sınırları içinde yaşayan gayrimüslim halkları (Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler gibi) etkilemiş, daha sonra ise, Arnavutlar ve Araplar gibi Müslüman halkları da etkisi altına almıştır. Milliyetçilik düşüncesinin Osmanlı aydınlarının fikir dünyasında görece geç yer bulduğu görüşü söylenegelse de II.Meşrutiyet döneminde, siyasî düşüncelere, özellikle Türkçülük ideolojisine yüklenen anlamın birbirinden farklı oluşu, Türk milliyetçiliği ideolojisini besleyen kaynakların çeşitliliği, Batı'nın "Doğu Sorunu" ekseninde Türklere dair güttüğü politika ve imparatorluğun varlığını sürdürme ya da ulus-devlete geçme noktasında Türk-Osmanlı aydınlarının kafasında oluşan ikilemin yansımaları, bu fikrin geçerliliğini sorgular niteliktedir. "Çünkü ulus-devlet, oluşumu itibarıyla bir inşa sürecidir. İdeolojiler ise insanları dünyalarının tarihsel olarak inşa edilmiş olduğunu unutturacak süreçlerde yaşatabilme gücüne sahiptir. Bundan dolayı milliyetçilik ideolojisi, ulus-devletlerin yaşanan dünyanın doğal haliymiş gibi algılanmasını sağlamıştır. Kaldı ki, milliyetçiliğin duygusal, tepkisel ve ideolojik bir güç, yani etkin bir siyasa olarak tarih sahnesindeki belirişi, Batılı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

toplumların ulus-devlet olma süreciyle eş zamanlıdır.” Bu nedenle, Osmanlı Devleti, bir yandan Avrupa’daki ulus devletlerin inşası sürecine katılmak zorunda kalırken, bir yandan da güttüğü Batılılaşma siyasetiyle Türkçülüğe bir siyasal alan açmıştır (Karakaş, 2006, s.57). Avrupa’daki oryantalizm bağlamındaki çalışmalar, Türkoloji alanındaki bilimsel ve kültürel gelişmeler, özellikle Rusya Türklerinin ve Macar Turancılarının siyasî, bilimsel ve kültürel çalışmaları, Türk milliyetçiliğinin ve Türk millî kimliğinin temellerini oluşturmuştur. 19.yüzyılın ortalarından itibaren, Avrupa’nın çeşitli merkezlerinde sürdürülen Türkoloji çalışmaları, oryantalist filoloji çalışmaları kapsamında bütün Avrupa’da yaygınlık kazanırken, Osmanlı aydınlarını da derinden etkilemiştir. Batıda Türklere dair yazılan bilimsel eserlerin Türkçe’ye çevirisi yapılmış, böylelikle Osmanlı aydınlarının kafasında kültürel anlamda Türklük olgusu oluşmuştur. Fakat Türkçülüğün genel bir siyasal söyleme dönüşmesi II. Meşrutiyet döneminde (1908) gerçekleşmiştir. Devletin çok-uluslu yapısı gereği Türklük üzerinden yapılamayan kimlik tanımlaması, Tanzimat’tan bu tarihe kadar Osmanlılık ve İslâmcılık üzerinden yapılagelmiştir (Lewis, 1968, s.333). Rusya Türkleri arasında boy gösteren İslâmî yenileşme hareketlerine bağlı olarak gerçekleşen Türkçülük düşüncesi, Rusya’nın Türklere karşı uyguladığı politikalar ve özellikle Rusya Müslümanları’nın Panslavizm’e gösterdiği tepkiyle ideolojik bir boyut kazanmıştır. İsmail Gaspiralı, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali Bey ve Ahmet Ağaoğlu gibi adlar, bu ideolojinin etkili isimleri arasındadır (Lewis, 1968, s.348). Türkçülük fikri ilk defa bir siyaset olarak ise Georgeon’ın “Pantürkizm’in manifestosu” diye tanımladığı, Yusuf Akçura’nın *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı makalesinde önerilir. Akçura, Osmanlı Devleti’nin, Türkçülüğü, İslâmiyetçilik (Panislamizm) ve Osmanlılık politikaları yerine, bütün Türk halklarını birleştirecek yeni bir strateji politikası olarak benimsemesi gerektiği görüşündedir. Bu Türkçülük stratejisi, uluslararası ilişkilerde hâkimiyetini yitiren Osmanlı Devletine yeni bir siyaset alanı açacak bir strateji olarak düşünülmüş ve aynı zamanda Batılı devletlerle bir işbirliği aracı olarak da kullanılmıştır (Karakaş, 2006, s.62-63). İngiltere ve Rusya’nın, Balkanlarda cereyan eden milliyetçi eğilimleri desteklemesiyle oluşan yeni siyasette (Panslavizm) Osmanlı Devleti ile Almanya’nın bazı stratejik yerlerdeki çıkarları örtüştüğü için Almanya ile ittifak kurulmuş, Almanya, Rusya ve

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

İngiltere'nin Balkanlar ve Doğu siyasetine karşı Türkçülüğü (Pantürkizm) desteklemiştir (Özcan, 2002, s.56; Ülken, 2005, s.217).

Halide Edib, Yeni Turan'da genel Türkçülük fikrini adem-i merkezîyet ya da adem-i merkezîyette Türkçülük olarak yorumlar ve fikirsel dayanağını ise daha çok Yusuf Akçura'dan alır. Fakat romanda yazarın toplumsal konu ve ideolojik fikirlerin sunulması noktasında pek çok sorunu ve çelişkileri vardır. Halide Edib, Yeni Turan'da, geleceğin ideal Türkiyesini kuracak insan tiplerini (kadın ve erkek) millî tarih, millî kültür, millî coğrafya düzlemine din ve bireysel sorumluluk (çalışma fikri ve individualizm) düşüncesiyle oturtmaya çalışırken, aslında gayrı millî pek çok düşüncüyü de satır aralarına yerleştirmiştir.

Yeni Turan'da sunulan milliyetçi tez, Yeni Turan'ın ideologu ve Yeni Türkiye programının uygulayıcısı olan Oğuz karakterinin romanda yer yer verdiği söylevler içinde saklı tutulurken ve Oğuz karakteri, Yeni Turan'ın itici gücü seçilirken, Oğuz'a hatta Kaya'ya yüklenen aidiyet ve kimlik algısı da genel Türkçülük içinde yaşanan parçalanmanın izlerini de taşır. Halide Edib, "yeni Türkiye" idealini gerçekleştirecek yeni Türk gencinin soy ağacını, Bursa'nın Tatar mahallesinde büyümüş Tatar-Türk'üne atıf yapmak suretiyle çıkarır. Halide Edib'i böyle bir "kök" algısına götüren nedenlerin en başında, Oğuz karakterinin kurmaca aslında, Ziya Gökalp-Yusuf Akçura arasında, en çok da Akçura'yı model aldığı düşüncesi yatarken, aynı zamanda, dönemin önemli fikir tartışmalarından biri olan Tatarcılık akımından Halide Edib'in de etkilendiğini ortaya koyar. Akçura, Edib'in Türkçülük tezi için, döneminin önemli bir model insanıdır. Halide Edib, Yeni Turan'da, kadınların eğitim ve çalışma hakkı, sosyal hayatın yeniden kurulması, dinî eğitimin gençliğin bilincinde yerini alması ve esas olarak, bireyin toplumdan önce görev ve sorumluluk duygusuna sahip olması gibi döneminde tespit ettiği sosyal sorunların yanı sıra, siyasal olayları da mercek altına alır. Bunların en önemlisi kuşkusuz, Türk dili, Türk tarihi, Türk kültürü ve ütopyasına yaslanmış millî kimlik önerisi ve bunun siyasal olarak nasıl gerçekleştirileceği, dolayısıyla da çok uluslu Osmanlı Devleti'nin yıkılmaktan nasıl kurtarılacağı sorudur. Halide Edib, Ziya Gökalp'ten farklı olarak, Yusuf Akçura'da görülen, Türk dışı unsurların kendi kaderlerini belir-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

leme hakkını savunur ve bu soruya, Oğuz’un nutukları aracılığıyla cevap verir. Yusuf Akçura’nın Pantürkizm’le Osmanlı Devleti’ne “yeni bir etnik dayanışma ruhu” ve “yeni bir jeopolitik konum” sağlayacağı (Georgeon, 1999, s.45) fikriyle özetlenebilecek bu görüş, siyasal söylem açısından, Halide Edib’in adeta yol haritası olmuş durumdadır. Akçura’nın Türk milliyetçiliği fikrine göre, bu “yeni jeopolitik konum”dan kasıt, Akdeniz’de merkezîleşmiş ve Güney ve Orta Doğu’ya yüzünü çevirmiş Osmanlı İmparatorluğu’na “Türklerin tarih ve kültürüne daha uygun düşen Asya’ya özgü perspektifler” getirecek ve Osmanlı Devleti’nin yönetimi altındaki Türk dünyası, tıpkı Japonya örneğinde olduğu gibi, beyaz Avrupa ile sarı Asya arasında bir “üçüncü dünya” görevi üstlenecektir (Georgeon, 1999, s.45-46). Ancak Akçura, Osmanlı Devleti’nin bu yeni jeopolitik konumunda, Türk nüfusunun en azınlıkta olduğu yerlerden çekilmesiyle ortaya çıkacak toprak kaybının, imparatorluğun parçalanmasını önlemek bir yana, hızlandıracığının da farkındadır (Georgeon, 1999, s.42).

Halide Edib, Oğuz’un söylevleri arasında, bir yandan, Türkçülük düşüncesinin bu türlü bir dağılmaya engel olmayacağı hem de diğer unsurları *Türk’e kilitleme* noktasında bir sorun çıkmayacağı görüşünü savunurken. Oğuz’un, Yusuf Akçura gibi, Osmanlı’yı, Asya’nın lokomotifini yapma gibi bir düşüncesi yoktur. Fakat Türk milliyetçiliği adına imparatorluk bünyesinde bazı kayıpların göze alınması gerektiğini ileri sürer. Oğuz’a göre Osmanlılık politikasının bir gereği olan merkezîyetçilikten Türk unsuru zarar görür, hatta bu politika yüzünden Türk unsuru yok olmak üzeredir:

“Neden korkuyorsunuz? Farzediniz ki, “adem-i merkeziyet” bir dereceye kadar dağıtsın, bunu Türk kanununun, çabasının, hayatının bölümünü zaten vererek dağıtmaktan iyi değil mi? Bu olmayacağına emin olunuz, kendi parlamentosu, memleketi ve hükümeti fena bile olsa, kendi kendini idare etmeyi Arap, Kürt, Ermeni vesaire, elbet başka isimler ve milletlerin bir lokması, ikinci derecede uyruğu olmaya yeğ görecektir.” (Adivar, 1967, s.86).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Yeni Turan'ın, ülkeyi adem-i merkezîyle yönettiği dönemde, ülkede, muhalif partililerce de onaylanan önemli gelişmeler yaşanır. Türklerle diğer azınlıkların da lehine olan bu gelişmelerin adem-i merkezîyle olduğu kadar, ülkede üç yıldır "redif" toplanmaması, böylelikle Anadolu çocuklarının işinin başında olması ve Avrupa'da eğitim görmüş genç çiftçi Turanlıların çalışmasıyla da ilgisi olduğu vurgulanır. Bu gelişmeleri muhalif Asım "...hiçbir şey olmuyorsak bile ulus bakımından zengin oluyoruz" (Adıvar, 1967, s.94) şeklinde yorumlar. Bu söylem, Akçura'nın ulus-devletin inşası sürecinde yaşanabilecek tavizleri onaylaması fikriyle yakından ilgilidir.

Romanın en önemli siyasî tezi, tam da bu noktada başlar. Bu tez, Prens Sabahattin tarafından ortaya atılan "adem-i merkezî" (merkezîsizlik ya da yerinden yönetim) fikrinin Türkçü siyasette ve Türk millî kimliğinin oluşturulmasında savunulamaz bir görüş olduğu fikrine karşı çıkan, devletin parçalanmasını önlemek için federasyonu öngören, aynı zamanda Türk dışı unsurların da Türk'ün yükselme fikrine saygı duyacağına umut bağlayan, bu unsurların, tıpkı Amerika'nın birliğinde olduğu gibi, çalışma ve yükselme idealiyle birbirine kenetleneneceğini savunan bir tezdır. Yeni Turan lideri Oğuz, Osmanlı tarihi boyunca, Türklerin hep sefalet içinde yaşadığını, artık öteki ırklarla arasındaki mesafeyi kapatması gerektiğini savunur. Öteki ırkların Turan yoluna davet edildiği bu tez, yine bir beynelmilecilik baskısı altındadır. Oğuz'a göre, Yeni Türkiye'nin Türkçü tezi, sadece Türklerin desteğiyle değil, "Türkiyenin bütün çocukları" dediği Kürtler, Araplar, Ermeniler, Rumlar ve herkesin desteğiyle olacaktır:

"Sanmayınız ki ben, bu yola yalnız Turan'ın çocuklarını, Türk kardeşlerimi çağırıyorum. Hayır, hepsini, Türkiye'nin bütün çocuklarını çağırıyorum. Türkleri, Arapları, Ermenileri, Rumları, hepsini çağırıyorum ve hepsi için bu yolun bugün en doğru yol olduğunu iddia ediyorum." (Adıvar, 1967, s.31).

Oğuz, bu seçim nutuklarının semeresini kısa zamanda alır. Yeni Turan'a sadece Türkler değil, Türk milliyetçiliği sınırlarına dokunmakla birlikte, adem-i merkezî fikrini câzip bulan gayrimüslimler ve Türk olmayanlar da Yeni Turan'a oy

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

verirler. Milliyetlerin, Türklüğü yüceltmek şartıyla, ortak çıkar ve sevgiyle birbirine bağlanacağı hayali, Yeni Turan’da kısa bir süreliğine gerçekleşse de, yaşanan tarihî olaylar, Halide Edib’in yanıldığını göstermiş, hem gayrimüslimler hem de Türk dışı unsurlar (Araplar, Arnavutlar vs.) adem-i merkezîyet fikrinden yararlanarak Osmanlı’dan birer birer kopmuşlardır.

İktidardaki Yeni Turan Partisi’nin Dahiliye Nazırı olan, özellikle de eğitim sorunları ve işleriyle uğraşan Oğuz’a göre, çok uluslu ve merkezîyetçi Türk İmparatorluğunda, devletin diğer unsurlarını, hâkim unsur Türk’ün yükselme idealini paylaşmak üzere yanına çekebilmesi için, yönetim biçiminde, öncelikle merkezîyetçilikten vazgeçip, “adem-i merkezîyet”e dönmesi ve “*Türk vilayetlerinin özel imtiyazları*” (Adıvar, 1967, 80) adı altında, Ermeni ve Kürtler’in de içinde olduğu unsurlara özerklik vermesi, Rumeli, Kürt, Arap ve Rumların oturduğu adaların okullarını ve yönetim biçimini hükümetin denetlemesine açık tutmayı sağlayacak yasaları yapıp, bunları biran önce uygulamaya koyması gerekir. Bu unsurlara verilecek bu imtiyazların karşılığında da, yasayla belirlenmiş yirmi yıllık bir sürede Anadolu’nun kalkındırılması hamleleri gerçekleştirilecektir.

Halide Edib’in, Yeni Turan’da Anadolu’yu, Oğuz’un yeni Türk millî kimliğinin oluşum sürecinde, “Türk İmparatorluğu” dediği “yeni imparatorluğu”, Osmanlı İmparatorluğundan çok ayrı düşünmüş olduğu görülür. Halide Edib, Anadolu’yu, “*Türk kardeşlerimin hayat ve istiklâl savaşı*” ya da diğer adıyla “açık politika” dediği bu yükselme hamlesinin kaynağı olarak görür, imtiyaz vermeyi vadettiği bütün azınlıkları, bu yolda, Türklere yardıma çağırır, hatta onlardan Türklerin Anadolu’da yükselebilmeleri için kendilerini rahat bırakmalarını adeta rica eder:

“Ben politikada, özellikle iç politikada hükümetlerin kesin bir istek ve amacı olması nasıl gerekirse, o istek ve amaçlarını ulusa açık bir biçimde bildirmek ve ulusun katılmasını sağlamak için, aynı açık ve içten bir hareket tarzı seçmeleri gereğine de iman ederim. Bu imanla yürüyeceğim. Bana yardım eden kavim, her kardeş ve vatandaş bugün bir Dahiliye Nazırı’nın etki durumunu ve kudretini, zor fakat şerefli göreve çeviriyor demektir. Bunlarla el ele çalışacağız. Türk kardeşlerimin hayat ve istiklâl savaşında son çareleri, Türk olmayan kardeşlerimin de ilerleme mutlu-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

luğu için, yine son çareleri diye düşündüğüm bu hayırlı yola hepsini çağırıyorum.” (Adıvar, 1967, s.75-76).

1.1.a. Tatarcılık Akımı ve Etkileri

Genel Türkçülük içinde belli bir kırılmanın adı olan Tatarcılık akımı, Türkçülük hareketi çevresinde, Tatarların bilinçlenmeye başlamasıyla ortaya çıkmıştır. Rusya'nın Orta Asya içlerine ilerlemesine bir tepki olarak Orta Asya'da başlayan Türkçülük akımı, Batı'nın da desteğiyle, giderek ulusçuluğa ve modernleşmeye dönüşmüştür. Tatar Türkü olan Yusuf Akçura ile Ahmet Ağaoğlu tarafından Osmanlı Türkiyesinde başlatılan Türkçülük hareketi diğer Türk illerini de (İdil-Ural, Kırım, Azerbaycan vs.) etkilemiştir. Tatarcılık akımı, gerçekte bir “dil-şive meselesi” olarak ortaya çıkmış, çeşitli görüşler ortaya atılmış ve yoğun tartışmalar yapılmıştır. Rusya'da yaşayan bütün öteki “yabancı”lar gibi, Tatarların da Hıristiyanlaştırılması politikasının bir gereği olarak, ünlü Rus misyoneri Nikolay İlminski'nin, daha önceki zorlamacı metotlardan farklı olarak, her boyun kendi şive-lehçesini ayrı bir dil haline getirme önerisi, bazı Türklerce de onaylanmıştır. İlminski'nin Türk lehçelerini birbirinden kopararak ayrı birer “yazı dili” oluşturma çabası, Türkler arasında herhangi bir kültürel ve siyasî yakınlaşmayı da ortadan kaldırmıştır. Bugün itibariyle, eski S.S.C.B. içindeki her Türk boyunun birbirinden farklı ama Rus alfabesiyle yazılmış edebiyatları oluşurken (Devlet 1999, s.161-162); yine bu politikanın bir gereği olarak, her boy içindeki mahallî ağızlardan yeni bir dil (!) yaratmaya çalışılmaktadır. Son olarak, Rusya İlimler Akademisi'nin Dil Bilimi Enstitüsü Dünya Dilleri serisinden Kırgızistan ve Moskova'da yayımladığı ve E. R. Tenisev, E. A. Potseluevskiy, V. Kormusin, A. A. Kibrik gibi Türkologların redaksiyonunu yaptığı *Türk Dilleri* adlı eserle, Bocnurd, Sonkor-Türki, Urum gibi *uydurma* Türk dilleri de ortaya atılmıştır. Bu esere göre, Tatarca'dan, en aşağı, Alabuga, Baraba, Yurt gibi üç yeni Tatar dili türetilmiştir (Devlet, 1998, s.116-120).

1905-1918 yılları arasında Tatar basınında yer alan “Biz kimiz, Tatar mı, Türk mü?” biçimindeki sorularla genel Türkçülük tartışmaları arasında yer alan Tatarcılığın toplumsal dayanağı, İç Rusya'daki Türklerin yaşadığı bölgelerde ticareti elinde tutan Ta-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

tar burjuvazisi, manevî dayanağı ise, Tatarların tarihte kurduğu en büyük imparatorluk olan Altın Ordu İmparatorluğu’na duyulan özlemin yarattığı tarihî şuurdur. Tatarcılık fikri, İç Rusya Türkleri’nden bir Tatar milleti oluşturma fikrinden doğarken, bütün Türk dünyasını birleştirmeyi amaç edinen genel Türkçülük düşüncesiyle bir takım anlaşmazlıklara düşmüştür. Bu anlaşmazlıkların Tatar tarafı, ortak Türk dili olarak önerilen Osmanlıca’yla geniş Tatar halkları arasında bir ilköğretim sistemi kurmanın imkânsız olduğu, bu dili bütün halka kullanılabilmek için güçlü bir idarenin ya da zenginler sınıfının olması gerektiği, Tatarlarla Osmanlılar arasındaki “jeografik mesafe”nin çok büyük olduğu, bu nedenle de Osmanlı ve Özbeklerden giderek uzaklaşıldığı, ayrıca, Tatarların ilerleme bakımından Osmanlılardan önde gittiği ve Altın Ordu Devleti’nin Tatar halkının dünyaca bilinen devleti olduğu ve bu nedenle “tatar” adının bırakılmayacağı gibi iddialar üzerinde yoğunlaşır. Türkçüler ise, bütün dünya Türklerinin birleşmesi gerektiğini ve böylelikle Rus sömürgeciliğine karşı gelinebileceğini, Tatar halkı arasında Osmanlı Devleti’ne bağlılığın tam olduğunu, bunun en güzel örneğinin, I.Dünya Savaşı sırasında Teberdin Çallı köylülerinin “Biz Türk donanmasına para topluyoruz, çünkü bizim Türklerle dinimiz bir. Kendi padişahımıza yardım etmeliyiz” sözleriyle anlattığı halk desteğidir. Bundan başka, yine I. Dünya Savaşı sırasında, Rus ordusu tarafından Osmanlı saflarına geçen 30 bin kişilik “Asya Taburu” nun desteği de unutulmamalıdır. Halkın dışında ileri gelen bazı Tatar aydınları da Osmanlı Devleti’ne umut bağlıyordu. Kazan Tatarı Yusuf Akçura da *Üç Tarzı Siyaset* adlı politolojik eserinde, ilk defa, Türkçülüğü kuramsal olarak açıklarken, Osmanlı Devleti’ni Türk dünyasının gelecekteki “lokomotifi” olarak görüyordu (Muhammetdinov, 1999, s.1-2). Yusuf Akçura’nın 19. yılın sonunda (1897) annesiyle birlikte Rusya’ya yaptığı bir seyahat sırasında göçebe kültürünü sürdüren ve dillerini koruyan Başkırt Türklerinin kendilerini “duygusal” olarak da Osmanlı Türklerine bağlı hissettiklerini gözlemlemesi, siyasal açıdan bir Tatar-Türk sürtüşmesinin ne kadar yersiz olduğunu ortaya koymuştur. Yine bu gezisi sırasında, Rusya’nın baskısıyla ve zorbalıkla Ortodoks yapılan Kreşin (Rusça: Kriasen, Türkçe: Mükreh) Türkleri’yle tanışan, gittiği yerlerin hemen hepsinde Rus baskısına tanık olan, Rusya’nın, içkinin Müslüman halk arasında yaygınlaştırılmasından dinî zorlamalara

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

kadar her yola başvurarak Türk halkının “ulusal karakterini yok etme” çalışmalarını gören ve buna karşılık Türk Dünyası’nın kendi içindeki kopukluğunun verdiği acıyı yüreğinde hisseden Akçura’da Türklerin birliği davası, daha o günlerde bir tutkuya dönüşmüştür (Georgeon, 2005, s.17). Bu yüzden de Yusuf Akçura, Osmanlı Türkiyesinde, 1905’li yıllardan sonra, Türk aydınları arasında (özellikle Rusya, Osmanlı ve Kırım Türkleri) iyice alevlenen bu Türkçülük-Tatarcılık tartışmalarına Türk Yurdu’nda (Altın Armağan, 1328/1912) yazdığı makaleyle son noktayı koymuş ve “Türklerle Tatarlar birdir. İkisi de medeniyete hizmet etmiştir” diyerek² iki tarafı da uzlaştırmaya çalışmıştır (Devlet, 1996, s.196). Yine Yusuf Akçura, Halide Edib’in bu romanı yazdığı yıllardan biraz önce (1904-1908) akrabası İsmail Gaspıralı’yla birlikte, Rusya’da yaşayan Türk ve Müslüman halkların birliği ve Rusya’dan isteklerinin karşılanması amaçlı başlattıkları *Rusya Müslümanları Kongreleri*’nde³ birlikte çalışmış; ayrıca, iki Türkçü fikir adamı 1911’den sonra da İstanbul’da Türk Yurdu dergisini birlikte çıkarmış ve Akçura, bu dergiyi, Gaspıralı’nın gazetesi *Tercüman*’ın “küçük kardeşi” diye ilan etmiştir (Georgeon, 2005, s.26). Tatarcılık-Türkçülük akımı, Osmanlı Devleti’nde sürdürülen Osmanlılık siyaseti gereği, Osmanlı’nın bütünlüğüne gölge düşürür endişesiyle, Osmanlı aydınları arasında da fazla taraftar bulamamıştır. Ebüzziya, *Mecmua-i Ebüzziya*’da, bu akımın, Osmanlı bütünlüğüne aykırı olduğunu yazarken, Süleyman Nazif de *İçtihad*’da, buna benzer bir üslûp kullanır (Ülken, 2005, s.202).

Rusya’daki millî hareketin siyasal anlamda öncüsü ve kurucusu olan Yusuf Akçura, Gaspıralı’nın, Tercüman’ı, Rusya’da yaşayan Türkçe dilli her topluluk tarafından anlaşılacak sade bir

² Ortaya bir sorunmuş gibi atılan bu hayalî çekişmenin temelinde, Batı’nın 19.yüzyıl sonrası uygulamaya koyduğu dünya egemenliği siyaseti vardır. Bu siyasetin bir gereği olarak “Doğu Sorunu”nda ifadesini bulan, Türklerin, toplum olarak bir medeniyet kurmadıkları; ancak kurulmuş medeniyete hizmet edebilecekleri görüşü yatar. Akçura’nın da bu görüşün tesiri altında kaldığı görülür. Bu siyaset hakkında daha geniş bilgi için Bkz. Karakaş, 2000.

³ Bu kongrelerin ilki, Ağustos 1905’te Nijni-Novgorod’da; ikincisi, Ocak 1906’da Petrograd’da, üçüncüsü ise, yine Nijni-Novgorod’da Ağustos 1906’da toplanmıştır. Bu konuda bkz, Georgeon, 2005, s.52-58.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Osmanlı Türkçesi’yle yayımlama fikrini benimsemiş, III. Rusya Müslümanları Kongresi’nde bu “genel dilin” ortaöğretimde, hatta ilköğretim ve medreselerde öğretilmesi kararına destek vermiştir; ayrıca, o dönemde yazdığı yazılarda, *Kazan Muhbiri* ve *Vakit*’te yayımladığı makalelerinde hep bu “genel dil”i kullanmıştır. Gaspıralı’nın Osmanlı Türkçesi’ni temel alan, “bütün Türk şive ve lehçelerini birleştirecek ortak bir edebî dil yaratma” çabası, günün şartlarında ve bazı imkânsızlıklardan dolayı pek mümkün olmamıştır. Çeşitli Türk yurtlarında dönemin edib/sairlerinin eserlerinde kullandıkları dil, ya, Gaspıralı’nın gazetesi *Tercüman*’ın dili etkisinde, ya yerel şiveyle ya da ikisi arasında bir dil biçiminde sürüp giderken (Devlet 1999, s.163), İsmail Gaspıralı’nın bizzat kendisi, Tatarcılık cereyanına, Türk birliği düşüncesinden dolayı karşı çıkmış, Tatarcılık yapanları, tarihi yanlış bilmek ve gerçeği araştırıp öğrenmemekle eleştirmiş ve Devlet Duması’na katılan Maarif Komisyonu’nun Müslüman okullarındaki eğitim dilini “Tatar dili” olarak kabul etmeye yönelik kararını sert bir dille eleştirmiştir: “Demek oluyor ki millî lisânımız ‘Tatarca’ ve tahsil-i ibtidaiyemiz de bu Tatarca ile edilmek lâzım gelecek. Vay politika, politika, mekteblere girmez isen ne güzel olurdu. Tatar kavmi mevcut değil, Tatar dili malûm değil. Lisânımıza her ne isim verilirse verilsin, hakikat-i hâlde Türk Dili’nden başka bir şey olmayacaktır.... Rus ve Osmanlı tarihleri Rusya Müslümanlarına garaibden olarak ‘Tatar’ ismi vermişler, fakat bizi Tatar edemezler. Hattâ kendimiz bile Tatarız diye ikrar etsek yine hakikati çürütmek mümkün olmaz” (Hablemidoğlu, 2001, s.?).

Tatarcılar-Türkçüler arasındaki restleşme, I.Dünya Savaşı’nın sonunda İç Rusya Türkleri’nin kendilerine resmen “Türk-Tatar Milleti” adını koymasıyla, iki topluluk arasında var olan dayanışmayı güçlendirmiştir. Bu konudaki gelişmeler, iki topluluğun dayanışması biçiminde ilerlemiştir. Kazan Tatarları, 21.yüzyılın başlarında (Nisan 1991) ilk Türk Halkları Kurultayı’nı Kazan’da toplayarak, Türk halklarının gönüllü örgüt boyutunda birleşmesini sağlamışlardır. Türkiye Türkleri de 21 Mart 1993 yılında Antalya’da devletlerarası seviyede düzenlediği bir kurultayla, Türk halklarını birleştirme yolunda öncü olduğunu gösterse de (Muhammetdinov, 1999, s.2), aradan geçen bunca seneye ve bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

coğrafyanın küreselleşen dünyada artan önemine karşın, Türk halklarıyla istenilen yakınlaşma gerçekleşmemiştir.

Halide Edib, Yeni Turan'da, Tatarcılık-Türkçülük tartışmalarını çeşitli etkilenmeler biçiminde eserinde yansıtmıştır. Bu etkilenmeleri başta, Yusuf Akçura'nın şahsî kişiliğinin romanın ana karakterlerine model olması (Oğuz ve Kaya), romanda ortaya konulan tarih teziyle Tatar Türklüğüne atıf yapılması, Yeni Turan'ın "Türk kadını kurumları"yla yeni bir uyanış hamlesi başlatan idealist kadınlarının metaforik düzeyde geleneksel Tatar giysileri giymeleri gibi noktalar olarak sıralayabiliriz. Yeni Turan'a şiddetle muhalif olan Asım'ın, Yeni Turan'ın hemen her alanda aktif rol oynayan kadınlarına dair görüş ve gözlemleri, aynı zamanda, Tatarcılık-Türkçülük akımının bir yansımasını da içerir:

"Yeni Turan'ı en çok göze çarptıran şeyi, belki de "Türk kadını kurumları" idi. Yeni Turan, kadınlarını da okutuyor, kadınlarını erkeklerinin yanı başında çalıştırıyordu. Yeni Turan kadınlarının kıyafeti de sadeleşmiş, değişmiş, modaya hiç uymuyordu. (...) Bir süsten, değerli bir biblodan birdenbire yararlı, çalışkan bir toplum elemanı, bir ana, bir arkadaş, bir her şey olan bu kadınları itiraf ederim ki beğeniyordum. Arkalarında eski Tatar Türklerini hatırlatan bazen kurşuni uzun manto, başlarında beyaz, yumuşak bir örtü, ayaklarında sade, kalın ayakkabılar, ellerinde iş torbaları ile yurt ve çocuklarından başka bir şey duymayan bu kadınlarda, Yeni Osmanlılar Partisi kadınlarının çekiciliğini bulamıyordum. Fakat Yeni Turan'la beraber, bence, zararlı olan politikalarını halka hoş gösterenler bu kadınlar değil miydi?" (Adıvar, 1967, s.18).

Aynı kök algısı ya da şuuru, Yeni Türkiye'nin yeni kadın imgesi ve Oğuz'un teyze kızı Samiye (Kaya) için de "Tatar-Türk kızı"⁴ anlamında geçerlidir. Bu açıdan, romanın iki önemli karak-

⁴ Halide Edib, Yeni Turan'dan yirmi altı yıl sonra, Cumhuriyet Türkiye'sinde yayımladığı Tatarcık (1939) adlı romanında da Tatar-Türk kızı Lale'yi, Yeni Turan'ın Tatar-Türk kızı Kaya gibi, Türk gençliğinin ideal örneği olarak sunarken; Lale'nin babası Tatar Osman da, Batıcılığı (İngilizce bilmesi), okumaya düşkünlüğü ve kızını yetiştirmesi gibi yönleriyle Kaya'nın babası Lütfi Bey'e benzer. Ayrıca, Tatar Osman karakteri, İstanbul'un bu köyünde bir ayrık otu gibi dursa da, bu yönleriyle, Tatar burjuvazisinin bir sembolü gibidir. Fakat, küfretmeyen, dindar, fakirlere yardıma düşkün ve tam bir "ahlak modeli" olan Tatar Osman'ı İstan-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

teri olan Oğuz (başbuğ) ve Kaya’nın (ideal Türk kızı) romandaki işlevlerini, karakter yapılarını ve Türk milliyetçiliği görevini nasıl üstlendiklerini irdelemek gerekir. Oğuz’un arke tipi olan Yusuf Akçura-Ziya Gökalp ekseninde, en çok da Yusuf Akçura’nın tarihî kimliği etrafında dönen bu tanımlamanın yanı sıra, ideal Türk kızı, Türk kadını Kaya’nın ulusal karakterini belirleyen önemli dinamikleri de ortaya koymak gerekecektir.

Romanda, geleneksel Tatar giysisi, “Yeni Turan Kadınları Yardımseven Kurumu”nda hasta bakıcılık yapan, Yeni Turan’ın bütün şehir bünyesinde açtığı “Cuma Okulları”nda yöneticilik, hocalık yapan, çocuklara “dinî, ahlakî, yararlı bilgiler” (Adıvar, 1967, s.18) veren bu gönüllü hayırsever kadınların “cübbeli” görüntüsüyle eşleştirilir. Bu, elbette ki fikren bir çıkmazdır. Halide Edib, Yeni Turan’da, döneminde tartışılıp duran kadın ve aile sorunu, kadının örtünmesi, eğitim ve dinde modernleştirme gibi sorunlara genel Türkçülük akımı içinde bir yer bulmaya çalışır. Halide Edib’in “Tatar kıyafeti” dediği, bir tür cübbeler, 1908’li yıllarda, Ülken’in belirttiği, “bazı şehir kadınlarının İslâm, Avrupa ve Rus kadın kıyafetlerinin karışımı bir sokak kıyafeti” diye icat ettikleri, çağdaşlaşma endişesinden doğmuş bir kıyafeti andırmaktadır. (Ülken, 205, s.211) Burada belirtilen İslâm, Avrupa ve Rus betimlemesi, Halide Edib’in savunduğu “doğal din”in korunması, “Hıristiyanî imajlar” ve Tatar etkisini açıklar niteliktedir.

Türk-Tatar meselesini, aslında, Osmanlı topraklarında, döneminde kabul gören bazı tarih temalarında da görmek mümkündür. Halide Edib’in tarihle ilgili görüşlerini ortaya koyduğu tarih yazıları da bu temaları içerir. Halide Edib, tarih tezini, “Yeni Turan”da, “ırk ve yurt çağrışımı”yla aradığı “sevgili ülke”nin (Yeni Turan) yol göstericilerini, dönemi içinde, Osmanlı’dan çok çabuk vazgeçerek, bugün de Osmanlı’yı yok sayan bir tarih görüşüne sahip pek çok kimsede olduğu gibi Selçuklu dönemi, hatta Hülâgü, Atilla ve Cengizhan dönemlerine yüksek duygularla bağlayarak ortaya koyar. Halide Edib’in bu

bul’un köylüleri bozuk şivesinden dolayı sevmemiş ve Tatar Osman, hatta Lale, “tatarcıktan kinaye”, hep çevresini rahatsız eden, “yabani” insanlar (Enginün, 1995, s.344) olarak kalmıştır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

ırksal söyleminde, Batı'da Türkler üzerine yapılan filolojik, tarihî ve etnolojik çalışmaların oldukça etkili olduğu göze çarpmaktadır.

Halide Edib'in tekrar ede geldiği bu tarih tezi, Batı'nın "Doğu Sorunu"nda formüle ettiği "Asyanın paylaşılması" ve Batı'nın "Dünya Egemenliği" siyasetinin bir yansıması olarak 19.yüzyılda uygulamaya koyduğu yenedünya siyasetinin bir ürünüdür. Bu siyasette, Osmanlı, geleneksel Doğu ticaret yollarının önündeki en büyük engeldir. Bu engelin ortadan kalkması için, Türklere biçilen kimlik önerisinde Osmanlı'nın yeri yoktur. Getirilen yeni kimlik önerisinde, eski Doğu Türkleri kasıtlı olarak öne çıkarılmış ve İslâmiyet dönemi, Türkler için, "bir sapma" dönem olarak düşünülmüştür. Hatta bütün Avrupa merkezlerinde yürütülen Türkoloji çalışmaları "tarihsiz toplumlar"a dair araştırma metotları çerçevesinde yürütülmüş ve çıkarılara uygun biçimde, Osmanlı'ya karşılık Orta Asya merkezli bir siyaset tercih edilmiştir. Eski Türklere, Hunlara ve Moğollara dair yapılan tarihsel ve arkeolojik çalışmaların bir ürünü olan Türkoloji bilimi de, Batı'nın Türklerle ilgili olarak geliştirdiği yeni siyasetiyle uyumlu bir Türk kimliği önerisini yeniden yorumlamaya hizmet etmek için Batı tarafından geliştirilmiştir. Bu "yeni yorum"un Osmanlı'ya "empoze edilmesi ve dayatılması" da söz konusudur (Karakaş, 2000, s.104, 106).

Erenköy Yeni Turan Yurdu'nda, Yeni Turan partisinin ideologu Oğuz ve teyze kızı Kaya'yı dinlemeye giden Asım'ın gözüyle yapılan değerlendirmeler ve Asım'ın, Mevlevî kılığında on iki çocuğun sunduğu ilâhilerin yanı sıra, yeni müzisyenlerden birinin seslendirdiği şarkıları dinlerken "vahşi Tatar Türkü" nefesini duyması da, dönemin Tatarcılık akımıyla ilgili olduğu kadar Halide Edib'in tarih fikriyle de yakından ilgilidir:

"Yeni Turan, musikisine, özellikle dinsel bir biçim olursa, mutlak bir Mevlevî karakteri veriyor. Musikide, mimarlıkta hep meslek kaynağını Selçuklular'a kadar yükseltiyordu. Bununla beraber yeni müzisyenlerden birinin milli şarkıları, ilahileri ve dramları bu ince, esrarlı sofı unsur ile beraber, bilmem neden birden bire, bu kadar yıl bu kadar yabancı etkisinden sonra dilini bulan mert, vahşi, serseri ve güçlü bir Tatar Türk'ü sesini, nefesini getiriyordu." (Adivar, 1967, s.26).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

1.1.b. Turancılığa Karşı Türkiyecilik

Yeni Turan’ın Türkçü ütopya arayışında gelişen millî kimlik tanımı, romanda olayların geçtiği coğrafyanın sınırlarıyla da yakından ilgilidir. Yeni Turan’da mekân, romanda savunulan fikrî senteze göre kurgulanmıştır. Türklerin uzak ülküsü kabul edilen ve döneminin en yaygın fikir akımlarımdan biri olan Turancılık ve imparatorluğa rağmen Türkçülük düşüncesinin adem-i merkezîyet fikriyle birleştirilmesiyle oluşmuş bu sentezde, mekân, dolayısıyla ütopyaı gerçekleştirecek neslin siyasî coğrafyası, Turancılıktan farklı olarak, Osmanlı ülkesidir. Oğuz ve Kaya’nın “Yeni Turan” ideali, Türk dünyasını kapsamaz. Halide Edib’in Türkçülüğe yönelişi siyasî ve ekonomik bir yöneliş değil, kültürel bazı yakınlıkları içeren bir yöneliştir. Halide Edib, Turancılığın tanımının ve sınırlarının belli olmadığını, hatta bu fikrin siyasî açıdan Türkçülükle uyumsuz bir biçimde tehlikeli, saldırgan ve gerçekleşmesi imkânsız bir hayal olduğunu düşünür. Rusya’dan ayrılarak bize katılmak isteyen Rusya Türkleri’nin Turancılığı bir birlikten ziyade, Türkiye’den parçalar koparıp almak olarak gördüklerini söyler. (Adivar, s.100, 118). Halide Edib’in, *Yeni Turan* romanıyla daha 1911’li yıllarda ortaya çıkan Türkiyecilik ve “yeni Türklerin” anayurdu olarak Anadolu’nun belirmesi, dolayısıyla Turancılığa karşı olması fikri, Vakit Gazetesi’nde 30 Haziran 1918’de yayımladığı “Evimize Bakalım: Türkçülüğün Faaliyet Sahası” adlı makalede daha açıklıkla dile getirilmiş ve Ziya Gökalp, *Yeni Mecmua*’da, Halide Edib’e yazdığı “Türkçülük ve Türkiyecilik” başlıklı karşı yazıda, Halide Edib’in şahsında, Türkiyecileri, diğer Türk gruplarını görmezden geldikleri için eleştirmiştir. Ziya Gökalp, Osmanlı coğrafyasındaki her unsurun, her kültürün, kaynağı ne olursa olsun, en az Turan’dan gelenler kadar değerli olduğunu savunan Halide Edib’i, bu düşüncesinden dolayı eleştirmiştir (Koçak-Tamer, 2008, s.180-182). Yahya Kemal ise, Yeni Turan’ın bu belirsiz politikasını “mânâsız bir ufka doğru açıl(mak)” olarak yorumlar. Yeni Turan’ın insan topluluğunun ne kadar Turanlı hatta neden Turanlı olduğunu sorar. Çünkü, Yahya Kemal’e göre, Halide Edib’in Yeni Turan’daki karanlık politikası, “Gökalp’in Tûran dâüssılasından” çok başka bir şeydir (Kemal, 1990, s.171).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Halide Edib'in Yeni Turan'daki milliyetçilik anlayışı ve bu anlayışın daha keskin ucu olan "Türkiyecilik" düşüncesi onun neredeyse bütün eserlerine sinmiş "liberal hümanizma" düşüncesinin yansımalarından başka bir şey değildir. Nitekim, Yeni Çağ'la birlikte dünya liderliğinde yarışan Batı'ya Vambery tarafından "dünyanın çatısı" ve "Asyanın stratejik kalbi" olarak gösterilen *Turan*, (Seyfettin, 1980, s.64) Türk kimliği açısından "ütopya" boyutunda bile sakıncalı görünmüş, Türk kimliği, her türlü tarihsel gerçek ve toplumsal ilişkilerden arındırılmış olarak tasarlanmıştır. Halide Edib, Yeni Turan'da, "evimize bakalım" sloganıyla, hem Türk dünyasına sırtını çevirmiş hem de Osmanlı'daki yangını söndürmek adına, Osmanlı'yı görmezden gelmiş ve Batı'da moda olan ırksal söylemin arkasına saklanarak, azınlıklar lehine politikalar oluşturmaya çalışmıştır.

1.2. Batıcılık ve Batı'dan Gelen Değer Yargıları

Batıcılık ve Batı'dan gelen değer yargıları noktasında Halide Edib, Yeni Turan'da, öncelikle Fransız İhtilâli'nin etkisi altındadır. Hatta ondaki bu etki, eserlerinde bir "meta anlatı" olan "liberal hümanizma"ya dönüşmüştür. Edib, Yeni Turan'da, ilk dönem Batı milliyetçiliğinde olduğu gibi, bir taraftan, Fransız İhtilâli'nin "doktrinal mirası" olan liberal özlemler içinde olurken, öteki taraftan da "ulusal kültür temelinde bir bilinçlenme" biçimi olarak milliyetçiliğin "tarih, kültür ve ırk gibi kavramlar üzerinden otoriter ve dışlayıcı bir yapıya" (Karakas, s.60) dönüşmesini arzulamaktadır. Romanın birinci derece karakterleri Oğuz ve Kaya, Fransız İhtilâli'nden gelme, liberal, demokrat, evrensel insanlık değerlerine bağlı, ulusçu, bireyci, bir tür çalışma dinine inanmış Türk milliyetçileridir. Her milliyetten insanın (Müslim ve gayrimüslim tebaalar) federasyon birliği altında anayasal hak ve özgürlüklerine kavuşmasının yanında, hâkim unsur Türk'ün de öteki unsurlarla arasındaki geri kalmışlık mesafesini kapatarak, onlardan en az yirmi yıllık bir ilerleme üstünlüğü kazanması hayalini kurarlar. Fakat içini doldurmaya çalıştıkları değerlerin millî hayatla bağı çok zayıftır. Türkün Ergenekon'dan çıkışla başlayıp Batı'ya doğru yol bulduğu ve İslâmiyet'le taçlandığı "Türk cihan hâkimiyeti mefkûresi"nde yatan "nizâm-ı âlem" ülküsü, bu hayâlin içinde "yeni hayat"la beynelmilleleşir. Kadınıyla, erkeğiyle "yeni hayat"a yönelmiş, Osmanlı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

aristokrasisinden çok farklı, diğer toplumlara hümanist söylemle özerklik vadeden bu yeni ulus bilinçli toplumun bireyci (individüalist) vatandaşları, millî kültür temelli geleceğin Türkiyesinin ilk modelini ve ana ilkelerini yine Batı’dan alırlar. İttihat ve Terakki Partisi’nin devrim yanlısı gazetesi Tanin’in yazarlarından olan Halide Edib, 1909 (Mart-Nisan) olayları sırasında can tehlikesi yaşayabileceği korkusuyla Mısır’a, oradan da Miss Isabel Fry’ın davetlisi olarak İngiltere’ye gitmiş, Miss Fry kanalıyla, Nevinson ve Bertrand Russell gibi liberallerle tanışmış, burada, makale ve romanlarına kaynak olabilecek izlenimler edinmiş ve bu kültürel karşılaşmalar, onun, Türk milliyetçiliği davasının ateşli savunucusu bir Türk kadını kimliğine büyük katkılar sağlamıştır. Ayrıca, İrlandalı milliyetçi John Dillon’un İngiliz Parlemontosu’nda yaptığı konuşmadan da oldukça etkilenmiştir. (Adıvar, 1926, s.293’den Akt: Durakbaşa, 2007, s.194) Halide Edib’in John Dillon’dan aldığı bu esin, başbuğ Oğuz’un nutuklarında açıkça görülür. Burada hemen şunu belirtelim ki, Oğuz’un bu ırkı yükseltme fikri, romanın tezi gereğidir, olağandır fakat bu ırkî milliyetçiliğin beslendiği kaynaklar, millî kimlik açısından bazı sakıncaları da içerir. Özellikle, eğitim kurumları, aile kurumu, Hıristiyanlığın bazı, birey ve toplum hayatına yansıyan söylemleri, kadının üstleneceği yeni toplumsal role yeni kıyflar uydurulması, mevcut eğitim kurumlarından değil de kendi kendine yetişen Yeni Türkiye’ye hayat verecek gençliğin (Oğuz, Kaya, Ertuğrul ve Sungur) Anglo-Sakson yaşayış ve düşünüş biçimini örnek alması ve her bakımdan Aglo-Sakson modellenmiş bir toplum hayali gibi noktalar, bu sakıncaların en başında gelir.

Eserlerinde Doğu-Batı sentezine önem veren ve biçimsel değişmelerin karşısında olduğunu göstermeye çalışan Halide Edib, Türkçü ütopyanın kadın platformu sayılacak Yeni Turan kadınlarını, tıpkı İngiltere’de gözlemlediği Isabel Fry ailesinin (Quakerslar) Bristol’de sürdürdükleri “Quaker komünalizmi”ni düşleyen kadınlar olarak sunar. Bu kadınlar, kadın erkek eşitliğine dayalı, paylaşımcı bir yaşam biçiminin (Quaker komünalizmi) toplumsal işlevine uygun, süssüz, basit ve pratik olmayı sağlayacak kıyafetler giyinmiş, liberal düşünceyle iç içe geçmiş bir tür *çalışma dini* felsefesine inanmış, toplumsal atılım hareketlerine önderlik edebilecek, bağımsız ruhlu kadınlardır. Halide Edib’in

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

belki de asıl tutarsızlığı, roman boyunca, Batı'ya takındığı bu gelgitli tavırda saklıdır. Yeni Turan Partisi mensupları, her alanda kendi öz kaynaklarını sözde öne çıkarmaya çalışırken ve bir tür "cübbe" benzeri Tatar kıyafetleri giyerlerken, kendilerini, "Cuma Okullar"ı adını verdikleri, Avrupa'daki Pazar Okulları (Sunday School) benzeri okullarda (Enginün, 1995, s.167-168) toplumu gönüllü eğitime işine adanlar. Bu platformdaki kadınların açtığı bu okullar halk tarafından öyle benimsenir ki, Yeni Turan'a muhalif parti Yeni Osmanlılar bile çocuklarını bu okullara göndermekten geri kalamazlar:

"Bazen Cuma günleri bizim mahallenin köşesinden geçerken bu Cuma mektebinin kapısını aralık bulursam, bakardım. Her vakit uzun, ciddi yüzlü, beyaz baş örtülü, siyah cübbeli bir kadının çocukların karşısında tatlı bir sesle ahlaki bir hikâye söylediğini, ya duvardaki bir hayvan, bir eşya, nebat resmi çizdiğini yahut çocuklarla bir el işi yaptığını görürdüm. Bu Cuma mektepleri hele İstanbul'da o kadar çoğalmıştı ki Yeni Osmanlılar bile çocuklarını oralara göndermeğe başlamışlardır." (Adıvar, 1967, s.18).

Halide Edib'in Yeni Turan'da millî kimliğe dair ortaya koyduğu en önemli tezlerden birisi, Yeni Turan'ın gelecekteki lideri Ertuğrul'un ağzından ortaya konulur. Bu tez, Halide Edib'in "liberal hümanizma" fikriyle beslenmiş "Türkiyecilik" düşüncesinin bir yansıması olarak, Osmanlı'nın varlığına, hatta kuruluşuna dair taşıdığı eleştirel düşüncede yatar. Edib, Osmanlı'yı "tembel bir taht kurup oturmak"la suçlayarak, sözde Osmanlı'yı ayakta tutmak adına, sözde genel Türklüğün dünyada yaşaması ya da Osmanlı Türklüğü adına, bireycilik (indivüalizm) adına Osmanlı'dan çoktan vazgeçmiş, her şeyden önemlisi Türk'ün ütopyasından vazgeçmiştir:

"Sanmayınız ki bu komşularımız gitse de Türklük eriyip gidecektir. Bugün dünyada seksenle yüz milyon arasında Türk var. Hep artan, yaşama yeteneği bir şey kıramayan ulu bir Türk kitlesi, bu her vakit yaşayacak ve büyüyecektir. Fakat artık hayalinin sonu, yabancı ülkeler ve ulusları kılıcıyla zaptedip, üzerinde tembel bir taht kurup oturmak değil, ta ulusundan, hayatından gelen bir yetenek, bir çalışma ile, uygarlık ile ölmez bir ulus prensipleri ve temelleri kurmak olmalıdır." (Adıvar, 1967, s.86).

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Yeni Turan’da, İstanbul’un dört bir yanına ve Asım’ın mahallesine de açılan Cuma Okulları’nın “*Her vakit uzun, ciddi yüzlü, beyaz başörtülü, siyah cübbeli*” (Edib,1967, s.18) kadınları, gelecekteki Türkiye’nin çocuklarını yetiştirecek “aydınlatılmış anne”leri ve “yeni bir kadınlık modeli” olarak sunulur. Edib’in eserlerinde görülen bu “yeni anne metaforu”, ona göre, Türk kültürüne tümüyle yabancı İran ve Bizans etkisiyle oluşmuş “harem kadını”nın yozlaşmış kimliğinden çok farklı, yeni neslin eğitimi ve ulusun inşası için “eviçi”nden toplumsal hayata çıkmış kadınlarını ifade eder. (Durakbaşa, 2007, s.200) Oysa Halide Edib, Yeni Turan’da Tatar giysisi giydirdiği bu kadınların ilk modelinin gerçekte Anglo-Sakson kadınları, başka bir deyişle “büyük, ciddi İngiliz kadınları” olabileceğini söyler (Durakbaşa, 2007, s.192). İngiliz kadınının Türk kadınına örnek olabileceği fikrini daha 1908’li yıllarda dile getiren, bu fikrini *Seviye Talib* romanında açıkça savunan Halide Edib, bu kişisel görüşünü Türk halkının genel görüşüymüş gibi de sunar. (Enginün, 1999, s.498).

Halide Edib, Yeni Turan kadınları arasında “*ahlakî ve sosyal bir devrim yapan*” (Adıvar, 1967, s.28) Kaya’nın “*cübbeli*” ve “*çarıklı*” görüntüsünün esin kaynağını, töresel özünü koruduğu düşüncesiyle ilk Türklerde ararken ve Kaya’yı, gelecek Türkiye’nin Türklük bilincine ulaşmış “yurt” kurucu kadın örneği olarak sunarken yine bir çelişki içindedir. Kaya’nın Erenköy Yeni Turan Yurdu’nda verdiği ilk konferansta onu dinlemeye giden Asım’ın, Kaya’nın kıyafeti, fizik görüntüsü, duruşu ve asaleti karşısında hissettikleri, bu çelişkiyi de gözler önüne serer. Asım, Kaya’nın benzeri kadın tiplerinin İslâm tarihinde sıkça görüldüğü fakat Türk tarihinde eşine rastlanmadığı fikrindedir. Kaya’nın giysilerinden duruş ve edasına, ciddiyet ve soğukluğuna kadar, hatta ona atfedilen, dinî ve ahlakî imajlarla güçlendirilmiş bir kimlik tanımına kadar bütün göstergeler iğreti durmaktadır. Edib’in “sadelik ve güç” sloganıyla, ilk Türklük ya da “sıradan Türk tipi” arasında aradığı Kaya ve Kaya’nın benzerleri, aslında “Hıristiyanî imaj”dan⁵ başka bir şey değildir:

⁵ Bu tabiri, İnci Enginün, Halide Edib’in eserlerinde görülen Hıristiyan dinine ait simgeler için kullanmıştır. Bkz. Enginün, 1999, s.198.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

“İslâm tarihinde örneği çok, fakat Türk tarihinde görülmemiş bir şey, bir kadın örneği karşısında idim. Kadın ilerlerken kıyafeti, o kadar İslâmın söylenti ve inancıyla uygun görünüyordu ki, bu benzersiz olay, oradakiler arasında beklediğim bir küçük baş kaldırma, yahut şaşkınlık doğurmadı. Arkasında, ta ayaklarına kadar inen ve bol, uzun kolları elleri örten, dizlerine düşen yumuşak, kurşuni bir yün cübbe vardı. Çevresinde uyandıracacağı her türlü hisse karşı güçlü fakat sade kişiliği, duygusuzmuş gibi, kesin adımlarla yürürken ince, uzun ayaklarında bazı Turan kadınları gibi yumuşak deriden, fakat tamamen Türk köylüsü gibi yapılmış, bir çift çarık olduğuna inanıyordum. Kadının bütün davranışları gibi ayaklarında da tâ doğadan, iki bin yıl önceki asıl Turan’dan gelen gürültüsüz, tabii bir güç vardı.” (Adıvar, 1967, s.28).

Halide Edib, Türk kimliği meselesinin en önemli ayağının Şark ve Garp arasındaki mücadelede yattığının farkındadır. 1935’li yıllardan itibaren yurt dışında verdiği konferanslarda, yeni Türkiye’nin en önemli meselesinin Batılılaşmak olduğunu vurgulamış ve bu mücadelede “Garp”ın nihayet muzaffer olduğunu ilân etmiştir. Fakat, Batı’nın bu üstünlüğüne rağmen Yakın Şark Türkü’nün içinde Şark’ın özünün “bâki” kaldığını, Şark’la Garp arasındaki bu kimlik mücadelesinin ancak, “Türk’ün içindeki Şark ve Garp ölçülü bir tekâmül”e ulaştığı zaman biteceğini savunagelmiştir. (Adıvar, 2009, s.258).

1.3. Modern Bir Din (Müslümanlık) Anlayışı

Halide Edib’e göre din, kültürel bir olgudur. Millîleşmek için de vazgeçilmez bir öğedir. Din, aynı zamanda, öteki insanlarla anlaşmayı, kaynaşmayı sağlayacak başlıca güçlerden birisidir. Halide Edib’in, Yeni Turan’da liberal, demokrat, bireyci, hümanist ve milliyetçi yeni Türk gençliğinin dinî terbiye almasını zorunlu görmesi, yine aynı endişenin bir ürünüdür. Ziya Gökalp’in adını vermeden her alanda tartıştığı ve “İslâm gelenekselliği içinde bir Türk geleceği yaratma projesi”nin tarihsel dayanakları üstüne kurulu (Metin, 2008, s.78) bir “yeni hayat” “düzen”inin içselleştirilmesi, İslâm dininin Türk toplumunun gelişmesine engel olduğu yolundaki intibaların ortadan kalkmasıyla sağlanabilecektir. Bu nedenle, Halide Edib, Türkçülüğü, “dinin düzenleyiciliğinden kopuş, hatta karşı tavır alış biçiminde laik bir karakterde” (Karaş, 2000, s.151, 150) tasarlayan Akçura’dan farklı olarak, Ziya

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Gökalp’in, dini, çağa göre yorumlama yolunu seçer. Vakıf Okulları müfettişliği sırasında, devletin resmî okullarındaki dinî eğitimin yetersiz oluşunu eleştiren ve çocukların küçük yaşlardan itibaren dinî eğitim almasını şart koşan Halide Edib, o yıllarda hazırladığı bir raporda, okullarda dinî eğitimin gerekliliğine değinmiştir. (Enginün, 1995, s.169). Fakat Halide Edib’in, bir millî kültür ögesi olarak gördüğü din olgusunun liberal ve demokrat bir insan anlayışıyla oluşmuş “yeni hayat” a yansıması, Yeni Turan’da, İslâm-lik’tan çok ayrı bir mezhebin (Quaker) etkisinde yetişmiş bir neslin ortaya çıkışı biçiminde olur. Bunlar, giydikleri gri çarşaf ve beyaz başörtüleriyle, beynelmilel bir dinin temsilcileri olarak sosyal hayata karışırlar. Burada, Ziya Gökalp’in, İslâmiyetin modernize edilmiş biçimiyle Batılılaşma’nın daha kolay olacağı fikrinden hareketle, Türkçülük içinde İslâmiyet’e bir vurgu yapılırsa da, bu endişe, bütün İslâmî görünümüne rağmen, eserin bütünündeki kozmopolitizmle itici durmaktadır:

“Yeni Turan okulları ilk güçlü ve tutucu şeklini atmış olmakla beraber resmî mekteplerin yetiştirdiği dinsiz gençlere mukabil tamamen uygar olmayı İslamîliğe aykırı görmeyen, bütün hayat görevleri ve uygarca eğlenceleri arasında bile ibadete yer veren gerçek dindar, bir alay Yeni Turan genci vardı. Halbuki okulları resmî okullar kadar da din bilgisi vermediği halde oralardan yetişen ve bütün, dinle ilgisiz gençleri Yeni Turan okulları yetiştirmiyordu.” (Adıvar, 1967, s.15).

Halide Edib, dinin sosyal hayattaki rolünü kavramış, kadın hareketleri çerçevesinde ve özellikle kendini ifade etme aracı olarak dinî söylemlere yaslanmış, ailesinden gelme bir dinî terbiye içinde Mevlâna etkisinde kalmıştır.

2. Metaforik Ögeler, Milliyetçi Feminizm ve Yusuf Akçura

Halide Edib, Yeni Turan’da, romanın ütöpik yapısı gereği metaforik anlatıma sıkça yer vermiştir. Bu metaforik ögeler, özellikle bir kıyafet metaforu diyebileceğimiz noktada yoğunlaşırken, Hıristiyanî imaj, romanın Turan’la özdeşleşen ama Turan’la ilgisi olmayan ütöpik başlığı, karakterlerin adları, fiziksel özellikleri, yaşlı ve geçkin Hamdi Paşa’nın artık eskimiş, köhne Osmanlılığı; genç, yakışıklı, dinamik Türk genci Oğuz’un Yeni Türkiye’nin di-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

riliş umudunu temsil etmesi ve Cumhuriyetin eşit sorumluluk ve ideallerini omuzlamış kadın kimliğinin prototipi olan Kaya, hep bu metaforik anlatım unsurlarından sadece birkaçıdır. Kıyafet konusu, Oğuz ve Kaya'nın büyük bir aşk ve idealle bağlandıkları Türk milliyetçiliği fikrinin her alandaki uyumunu göstermesi açısından, romanda önemli bir metafordur. Gerek Kaya ve gerekse Oğuz'un, Osmanlılıktan uzak, sade Türk'ü hatırlatan, Türk kumaşından yapılmış giysileri ve çarıklarıyla Türklük bilinci sergilenmeye ve en eski Türk'ün sert mizaç ve karakteri ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır. Halide Edib, Oğuz'un fiziksel ve karakter özelliklerini tanımlarken, Yusuf Akçura'nın fiziksel ve karakter özelliklerine göndermeler yapar gibidir:

“Bu, ortadan uzunca, güçlü omuzlu, fakat kemikli, otuz beş ile kırk arasında bir adamdı. Kuvvetli çizgileri ile, kuvvetli kasları ile kemikli, büyük, kır saçlı bir başı vardı. En çok, biraz çekik ve derin yeşil gözlerinde inat, yumuşaklık ve direniş insanın gözüne çarpıyordu.

Arkasında, bütün modaya ve yeniliğe meydan okur gibi yakasız bir gömlek, yumuşak Türk kumaşından bolca kurşuni, sade bir elbise vardı. Sert adımlarla ortaya geldi. (...) Bunda, bu sade ve güçlü adamda Attilâ'ların, Cengiz'lerin, tâ ilk Türklerin en ilkel, sert, ciddi tabiat ve karakterlerinin son olgunluk derecesini bulmuş bir örneğini, amacına ulaşmış, esas biçimini almış bir “Türk isteğini” görüyorum sandım (...) (Adıvar 1967, s.30).

Halide Edib'in Yusuf Akçura'dan etkilendiği en belirgin noktalardan birisi de, Yusuf Akçura'nın 1909 yılında Türk Yurdu dergisinde (C:I) yayımladığı Cengiz Han'la ilgili övücü yazısıdır. Türkçülük de dahil olmak üzere, İslâm birliğini bozacak her tür düşüncenin karşısında olan dönemin İslâmcıları, Yusuf Akçura'nın bu yazısını “Türkçülerin, İslâma zarar vermiş Cengiz gibi paganist hükümdarları kendilerine lider gibi göstermeleri”ni eleştirerek tepki göstermişlerdir (Ülken, 2005, s.203) Halide Edib'te de Yusuf Akçura'nın bu etkisi açıkça belli olmaktadır.

Yeni Osmanlılar partisi taraftarları ya da moda ve yenilik adına olanı biteni takip eden Osmanlı seçkinlerinden farklı olarak, yakalılık takmayan, Beyoğlun'dan uzak duran ve Fransızca'yı “kaba” bir ifadeyle konuşan, Osmanlı Meclisi'ne girdikten sonra bile bu kıyafetini değiştirmeyen, hatta padişahın kabine üyelerine

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

verdiği yemeğe dahi “*istambulinin altında yumuşak bir mintanla*” (Adıvar, 1967, s.73) giden Oğuz’un bu çarıklı, kurşunî kostümlü hâli, Yeni Osmanlılar Partisi yandaşlarınca alaycı bir şekilde kari-katürize de edilmiştir.

Döneminin ulus devlet modeline ve milliyetçi söylemine uygun ortamı, Halide Edib’e, Türk milliyetçiliği fikri üzerinden bazı kozmopolit ve hatta feminist düşünceleri duyurma imkânı sağlamıştır. Halide Edib, Yeni Turan’da, Türk milliyetçiliği söylemiyle örtüşen, en az erkekler kadar çalışkan, Osmanlı’nın üst sınıf (harem) kadın imajından farklı, “Türkün otantik millî karakteri”nde saklı olduğunu düşündüğü yeni bir kadın imajı sunar. “Kadın meselesinin Türkiye’de milliyetçi bir uyanış anında formüle edilmesi, toplumsal cinsiyetle ilgili meselelerin de böyle bir milliyetçi çerçeve içinde tartışılması nedeniyle, Halide Edib, Batı’da kamusal alanda toplumsal refah, eğitim ve sosyal yardım hizmetlerini öne çıkaran bir kadın hareketi ile daha rahatlıkla empati kurabiliyordu. (...) Halide Edib’in feminizmi, popüler milliyetçi bir feminizmin izlerini taşıyordu.” (Durakbaşa, 2005, s.195-197).

Bu açıdan, Yeni Turan’da Türk feminizminin izini de sürmek mümkündür. Romanda feminizm açısından dikkati çeken bir nokta da, Halide Edib’in, kendini, kurmaca tip Kaya yoluyla Yusuf Akçura’ya benzetme çabasıdır. Oğuz’un karakterine asıl biçim veren, Yusuf Akçura’nın siyasî fikirleridir fakat Kaya’nın milliyetçi feminizmin öne çıktığı kadın kimliğinde, Yusuf Akçura’nın etkisi, bir tür “erkekleşme” olarak kendini belli eder. Kocasını Hamdi Paşa’nın Kaya’nın Avrupa’daki ruh hâlini anlatırken verdiği bilgiler, Akçura’nın kişilik özelliklerinin bir erkek tip olarak Oğuz’dan çok, Kaya’ya yüklendiğini göstermektedir:

“Benim kılığımın utanıyorsanız İstanbul’a dönerim, dedi. (...) Sokakları ve bütün kurumları büyük bir dikkat ve merakla dolaşüyor. Fransızcasını hiç unutmamış. On beş yaşında nasıl konuşuyorsa öyle konuşuyor. Otelde garsonlar üzerine büyük etkisi var. (...) Gece “Tanhauser”e götürdüm. Biraz Almanca da bildiğini ilk defa anladım. Kendi kendine öğrenmiş olduğunu, okuduğunu fakat konuşamadığını söyledi.” (Adıvar,1967, s.78)

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Tanzimat döneminde Osmanlı Devleti'nin milliyet tanımı, Fransız "ulus" anlayışından gelme "Osmanlı milleti" biçiminde ortaya çıkmışken, Akçura'nın *Üç Tarzı Siyaset*'iyle birlikte, bu anlayışın değiştiği görülür. Bu dönemde Akçura'nın milliyet tanımı, Alman ya da Slav ulus anlayışına göre şekillenmiştir. Zaten Akçura'nın bizzat kendisi, Türkiye'deki milliyetçi eğilimlerin gelişmesiyle Alman etkisi arasında bağ kurmuştur. Türkçü gruplar, daha o yıllarda, Almanya'daki tarih ve dilbilim çalışmalarıyla ilgileniyorlardı. Fransızların kültürel ve siyasal konulardaki görüşlerine "belli bir güvensizlik" duyan, "hafif ve tumturaklı" bulduğu Fransız kültürüne karşı, daha sağlam ve Türkler için daha faydalı gördüğü Alman kültürünü tercih eden Akçura, milliyetçilik teorileri ve tarih yazımı (historiografi) hakkında daha fazla bilgi edinmek için Almanca da öğrenmiştir (Georgeon, 1999, s.44).

Halide Edib'in Türkçülük fikriyle aynı zamanda dile getirdiği milliyetçi feminizm söyleminde sosyal hayata katılmış ve erkekle eşit yaşama koşullarına kavuşmuş milliyetçi kadın kimliği, aslında kadınsılıktan çok uzakta, kadını erkekleştirmeye ve hatta tümüyle kadın kimliğini yok saymaya yönelik bir kadın kimliğidir. Yeni Turan'da "bir kadın düşmanı denilecek kadar" (Adivar, 1967, s.74) kadınlardan çekinen Oğuz'un, kadınların durumunu düzeltmek ve sosyal hayattaki statüsünü yükseltmek amaçlı Yeni Turan politikasında asıl amacı, kadını kadın kılığından çıkarmaktır. Bir nazır olarak Oğuz'un, "Nihayet, siz bize kadın olduğumuzu hissettireceksiniz"(Adivar, 1967, s.74) şeklindeki teşekkürü için zarif bir Osmanlı kadınına verdiği cevap bu açıdan anlamlıdır:

"-Kadın mı? Tanrım esirgesin, sırf sizi kadınlık kılığından çıkarmak için yeni bir politika icat ettim." (Adivar, 1967, s.74).

Halide Edib, aksiyoner adam olarak Yusuf Akçura'yı seçse de, kadının toplumsal hayattaki rolü ve Türk feminizminin yorumlanması açısından Ziya Gökalp'in görüşünü benimser. Bunda, belki, Ziya Gökalp'in, Osmanlı Türk'ü için "yeni hayat"ın sorunlarını tartışmanın yükünü tek başına omuzlamış olması (Metin 2008, s.84) etkilidir. Ziya Gökalp, İslâm öncesi Orta Asya'da eski Türk boylarındaki kadınların konumunu, ideal Türk kadını kimliğine örnek gösterir. Ziya Gökalp'e göre, eski Türk kültüründe var olan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

medeniyet, insan hakları, demokrasi ve feminizm, kadının konumunu şekillendirirken, Bizans ve Acem medeniyetlerinin etkisine giren Türk toplumunda kadının konumu sosyal ve hukuksal olarak gerilemiştir. Türklerin “millî kültür idelali”, bir başka deyişle, gelecekteki Türk aile ahlâkı ideali meselesi doğunca, eski töredeki bu eşitlik ilkesi de yeniden diriltilemedi. Gelecekteki Türk ahlâkının temel esasları da millet, vatan, meslek ve aile idealleri ile birlikte demokrasi ve feminizme dayanmalıdır:

“Eski Türkler, hem demokrat, hem de feminist idiler. Zaten, demokrat olan cemiyetler, umumiyetle feminist olurlar. Türklerin feminist olmasına başka bir sebep de, eski Türklerce Şamanizmin kadınlardaki kudsî kuvvete istinad etmesi idi... Toyonizm ile şamanizmin kıymetçe müsavi olması, hukukça erkek ve kadının müsavi tanınmasına sebep olmuştu.” (Gökalp, 1976, s.158).

Kaya tipi, milliyetçi feminizmin Türk romanındaki temsilcisidir fakat Halide Edib, bu söylemlerini, Kaya aracılığıyla değil de Oğuz’un nutukları yoluyla dile getirir. Oğuz’un uygulamaya koymak için meclise getirdiği yasa tekliflerinin belki de en önemlilerinden birisi de kadınlarla erkeklerin eşit öğrenimi meselesidir. Bu yasanın geçişi muhalefete takılır. Bunun nedeni, Halide Edib’in Osmanlı aristokrat sınıfından da olsa, erkek desteği olmadan, Türk feminizminin yeterince yol alamayacağı gerçeğini bilmesidir. Halide Edib’in hayatını kuşatan “modernlik” ve “kadınlık” arasındaki çatışmaların temelinde “modern erkekler”le “modern kadınlar” arasındaki çatışma yatar. (Durakbaşı, 2007, s.232). Osmanlı’nın aristokrat sınıfı kadınlarını asalak, tüketici ve erkeklerin yanında birer kukla olarak gören Halide Edib, milliyetçi feminizmle kadına yeni bir kimlik ve karakter verme çabasıdır. Bu kimlik ve karakter de, Osmanlı’nın aristokrat erkek ve kadınları aracılığıyla değil de, Yusuf Akçura gibi bir Kazan Türkü aristokrati eliyle gerçekleştirilecektir.

3. Yeni Turan’da “Meta Anlatı”: Liberal Hümanizm

Halide Edib’in Yeni Turan’da, kadınlı erkekli tümenden değişmiş yeni toplum düzeninde öne çıkardığı kesim, kadınlardır. Kadın olgusu, Yeni Turan’da, Türkçülük düşüncesinin bile önün-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

deki gerçek tezdır. Türkçü düşüncenin mihenk taşı, Türk erkeğiyle omuz omuza vermiş milliyetçi feminist kadın imgesidir. Fakat bu bütün Türklüğüyle öne çıkarılmaya çalışılan bu kadın imgesiyle “kurşunî kostüm” metaforu arasında tezatlık vardır. Tıpkı Kaya gibi Oğuz karakteri de bütün yerliliğine ve milliyetçi söylemine rağmen kozmopolit düşüncelerin kaynağı durumundadır. Oğuz’un kozmopolitizm içeren düşünceleri, en çok da dönemin Osmanlısında, Türklerle azınlıklar arasındaki ilişkide ve Yeni Turan partisi programının halka sunumu anlamına gelen konferanslarda göze çarpmaktadır. Halkı “Turan” yoluna çağırarak ve partiyi halka benimsetmek için Oğuz tarafından verilen bu nutuklarla muhalif parti Yeni Osmanlılar’ın siyaset anlayış ve düşünceleri karşılaştırıldığı zaman, Yeni Turan’daki bu Türk milliyetçiliği fikri üzerinden savunulan kozmopolitizm daha net ortaya çıkmaktadır. Oğuz tipi, Halide Edib’in romanları ve fikir yazılarının arka planındaki “meta anlatı” olan “liberal hümanizm” felsefesinin savunucusu bir tiptir. Zaten Halide Edib de “liberal hümanizmin insan ve birey anlayışı”nı savunur. Ortak insanlık değerlerine millî kültürü özümseyerek ulaşılabileceği ve evrensel kardeşlik dini olma bakımından İslâmiyetle Hıristiyanlığın uyum içinde olabileceği görüşündedir. (Sirman, 1988/1989’dan Akt: Durakbaşa, 2007, s.242). Halide Edib’teki Mevlana etkisini de ondaki bu “liberal hümanizma” düşüncesiyle birleştirmek mümkündür. Çünkü, önemli bir İslâm mutasavvıfı olan Mevlana’nın oluşturulmaya çalışılan bir tür hoşgörü dini içinde çeşitli ideolojilere ve özellikle hümanist felsefeye eklenilirmeye çalışılması, “seküler zihniyetin ürünü olan bir takım kavramlara nispet edilerek modernizmin dayattığı yaşam biçimi ve zihin inşasına alet edilmesi” sözkonusudur. Mevlâna hakkındaki en büyük “yanılgı”lardan biri, onun hümanist bir mutasavvıf olduğu yolundaki görüştür. İnsan varlığını “tek ve en yüksek değer kaynağı” olarak gören ve bireyin “yaratıcı ve ahlâki gelişiminin rasyonel olarak hiçbir doğaüstü alana başvurmadan gerçekleşeceğini” kabul eden hümanist felsefenin aksine, Mevlâna’nın savuna geldiği görüşlerin kaynağında kuvvetli bir “İslâm imanı” olduğu unutulmamalıdır (Kara, s.142, 147).

Halide Edib’in, Oğuz ve Kaya’da vücut bulan, ırk esasına dayalı millî kimlik önerisinde ve Yeni Turan hareketi uygulamala-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

rında bu nedenle sık sık “Hıristiyanî imajlar” göze çarpar. Oğuz, Yeni Turan Partisi’nin tanıtım nutuklarını bir “dua” ile bitirirken, Hamdi Paşa’nın zoraki karısı olarak onunla birlikte Avrupa’ya giden ve bir Türk şovenisti olarak “Türk Askeri” kitabını okuyan Kaya, Hamdi Paşa’nın bir türlü “Avrupa kılığına sokamadığı” sözde eski Tatar kıyafeti olan “siyah ipek cübbe”si ve “beyaz krep döşin örtü”süyle Avrupa sokaklarında dolaşırken, Hamdi Paşa, Kaya’nın bu ucubeliğini “Ne ise, onu bir çeşit rahibe filân sanıyorlar, galiba.” yorumuyla dile getirir (Adıvar, 1967, s.78).

4. Amerikan Tesiri Ya da Hayranlığı

Halide Edib’in eserleri, düşünce yapısı ve hayatı konusunda araştırma yapan pek çok araştırmacının ortak görüşü, Halide Edib’in Batılılaşma taraftarı bir yazar olduğudur. Bundan başka Edib’in, Batıcılığı ve Batı karşısında aldığı tavrın, Türkiye’nin Batılılaşma isteğini Batılılara anlatmak ve onları ikna etmek biçiminde geliştiği de vurgulanır. Batı medeniyetinin özünü oluşturan “hümanizma”nın onun eserlerinde “meta anlatı” olmasının gerçek nedeni de Batı’ya ve genel olarak değerlerine hayranlığı da içerir. Halide Edib’teki Amerikan tesirini de bu açıdan okumak gereklidir. Fakat Halide Edib, Amerika’yı Avrupa’dan farklı olarak, liberal eğitimin ve demokrasinin bir beşiği olarak düşünmüş ve ulaştığı uygarlık düzeyiyle, “yeni Türkiye”nin örnek alabileceği bir model olarak sunmuştur. Bundan başka, Amerika’nın feminist kadın hareketinin öncülerinden olması da kanımca bu hayranlıkta etkili olmuştur. Frances Kazan’ın bu tesiri, bunlara ek olarak, Halide Edib’in daha “özgöl” koşullarına bağlar:

“Halide Edib’in, Amerika Birleşik Devletleri hakkında, geldiği sınıftan ve kadın olmasından kaynaklanan özgöl, bu ülkeyi idealleştiren bir bakışa (vision) sahip olduğunu düşünüyorum. O yıllarda görevleri gereği Türkiye’de yerleşik yaşam süren Amerikan vatandaşları belli bir grubun temsilcileriydiler; fakat, bunlar Edib’e Amerika’daki demokratik sistemin yarattığı en iyiyi (the best) simgeleyen insanlar olarak göründüler. Amerikan Kız Koleji’nde aldığı eğitim onun bu kanısını güçlendirdi. (...) Amerika Birleşik Devletleri dünyanın en eski demokrasiydi ve bu konu-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

munu sürdürüyordu; dolayısıyla, Edib, Amerika'yı Yeni Türkiye'nin günün birinde onun düzeyine erişebileceği örnek ülke olarak gördü." (Kazan, 1995, s.10-11).

Halide Edib'in Kurtuluş Savaşı boyunca yakından gördüğü Anadolu ve insanı hakkındaki düşüncelerine bile yansıyan Amerika tesiri, özellikle "Dağa Çıkan Kurt" adlı metaforik hikâyesinde, Türk toplumunun yeniden diriliş öyküsü olarak belirir. (Gözütok, 2006, s.412). Edib'teki bu tesir, Kurtuluş Savaşı yıllarından çok önce, Yeni Turan'da çok sistemli ve programlı olarak ortaya konmuştur. Bu programsa, geleceğin Türkiyesinin ütöpik panoramasında ve "yeni hayat" projesinde saklıdır. Nitekim Halide Edib, Yeni Turan'da, Türkçülük tezi üzerinden gittiği bu projede, hem Yeni Turan Partisi yanlılarının (Türk milliyetçileri) hem de Yeni Osmanlılar Partisi taraftarlarının (Osmanlıcılar) devleti kurtarma önerisi olarak, Amerika'yı idealleştirir. Yeni Turan Partisi'nin lideri Oğuz'un Dahiliye Nazırı sıfatıyla daha iktidara gelir gelmez bir gensoru niteliğinde verdiği ve azınlıkları gerekirse zor kullanarak federasyon çatısı altında tutmayı teklif eden nutkunun sonu:

"Nasıl Amerika'da Güney, Kuzey'den ayrılmak istediği zaman silahla, topla yola getirildi ve bugün birbirinden kopmaz bir Amerikalılık vasıtasıyla bağlı "Birleşik Cumhuriyetler" birbirine örüldü ise, biz de çeşitli kavimleri büyük bir imparatorluğun özgürlük ve mutluluğuna kendi çıkar ve özgürlükleri yolunda, birbirine örmek için, hiç yolumuzdan şaşmayacağız." (Adıvar, 1967, s.76) diye biterken; romanda, Osmanlı aristokrasisini temsil eden, adem-i merkezîyetçiliğe karşı çıkan ve Oğuz'un "Türk imparatorluğu" kurma rüyasının (ütopya) ideal ortağı Kaya'ya histerik duygularla bağlı Hamdi Bey'in Osmanlı meclisinde, Oğuz'un nutkuna karşılık yaptığı cevabî konuşmada da aynı düşünce göze çarpar. Halide Edib, burada, ister Türk ulusunun inşasıyla oluşmuş yeni bir Türk devlet oluşumunda isterse Osmanlı toplum düzeninde, Amerika'nın Türkler için ideal bir ülke modeli olduğu görüşündedir:

"Hem niçin Türk unsuru, Türk unsuru diye haykırıyorsunuz? (...) Amerika'dan hangi İngiliz, Amerika'yı kuran İtalyan, İspanyol vesair kavimlere karşı "İngiliz, İngiliz unsuru" diye bir davada bulunmuştur? Bugün ne Anglo-Sakson, ne Latin olmayan bir Amerika hükü-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

meti ve Amerikan ulusu, özel milliyetlerin ortadan kalkması ile genel bir milliyet altında bir “Amerika Milleti” yapmış değil midir? (Adıvar, 1967, s.83)

Halide Edib’in Yeni Turan’da “yeni hayat”ın nüvesi olarak gördüğü Türk aile hayatı da Batı ve özellikle Amerikan tesirinin etkisi altındadır. Oğuz, Yeni Turan’ın aile esaslarını Türk milliyetçiliğiyle, yerlilik ve millilikle vermeye çalışsa da bunlarla çelişen düşüncelere sahiptir. Eğitimden, aile hayatına ve sosyal hayatın yapılanmasına kadar pek çok konuda reformist çaba içine giren Oğuz, bu reformlarının kaynağını “yurt duygusu”nun (home) en gelişmiş toplumları olarak düşündüğü “kuzey ulusları”nda ve özellikle de Anglo-Saksonlarda görür. Anglo-Saksonlar’a hayranlığını, “*Bugün de uygarlığın en cana yakın, en insanî biçimini onlarda görmüyor muyuz?*” (Adıvar, 1967, s.56) sözleriyle dile getirir.

5. “Beyaz Zambaklar Ülkesi” Ya da Snelman’ın Mirası

Liberal eğitim sistemi, Yeni Turan’da, yeni toplum projesinin en önemli dinamiği olarak görülür. Özellikle kadınların erkeklerle eşit bir eğitim özgürlüğü elde etmesi demek, memleketin, on on beş yıl gibi kısa bir sürede Finlandiya benzeri bir ülke olması demektir. Finlandiya, Türk edebiyatında ve Türk sosyal hayatında, daha II.Meşrutiyet dönemi yıllarından beri bir sembol haline gelmiştir. Finlandiya’nın ve Fin halkının İsveç ve Rus baskısına ve her türlü yoksunluğa rağmen aydın-halk el ele verip gerçekleştirdiği Fin uyanışını, Halide Edib, Oğuz’un nutukları aracılığıyla dile getirir. Muhalif Asım, Başbuğ Oğuz’un Yeni Turan iktidarı olarak meclise getirdiği, kadınların öğrenim hakkına dair yasa tasarısının muhaliflerce baltalanmasını “*memleketi Finlandiya’ya benzeteceğini düşünmemek cinayeti*”ni işlemek olarak yorumlar. (Adıvar, s.92) Başbuğ Oğuz, Osmanlı-Türk toplumunun geriliğinin ve öteki Türk ırklarından kabul ettiği Finliler ve Macarlar’ın ulaştıkları yüksek medeniyet seviyesinin, sosyal hayatta kadına verilen rolle ve Finliler ve özellikle Anglo-Saksonlar’daki “yurt” (home) duygusuyla ilgili olduğunu söyler. Nitekim, Finlandiyalılar’ın, aydınların öncülüğünde, bataklıklardan bir “*beyaz zambaklar ülkesi*” yaratmasına benzer bir

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

ruhla memleket kalkınması hamlelerini başlatan Oğuz, Anadolu'da okullar açar. İlköğrenimi zorunlu yaparak, Anadolu'da öğrenimsiz kimseyi bırakmaz. Yollar yapar, demiryolları döşetir. Başta Bursa ve Adana olmak üzere, memleketin her köşesinde tarımdan fabrikaya her alanda gelişmişlik yaşanır. Millî kalkınma gerçekleşir. Bu açıdan, başbuğ Oğuz, bir düşünce adamı, halk öğretmeni, vaizi ve siyasetçisi ünvanıyla, Rus yazar ve rahibi Grigory Petrov'un ünlü eseri *Beyaz Zambaklar Ülkesi*'yle klâsikleşen Fin uyanışının bilgin, filozof ve siyasetçi lideri *Snelman*'la özdeşleşir. Yeni Turan'ın Oğuz karakteri, bir bakıma, Yusuf Akçura-Ziya Gökalp-Snelman üçlüsünün bir birleşimidir diyebiliriz. Oğuz'un dinî bir coşkunculuk ve iman derecesinde halka verdiği nutuklarla, Petrov'un kaleminden dökülen Snelman'ın nutukları birbirine çok benzer. Tarihten ders alınması noktasında, "devletin temellerinin yenileştirilmesi" ve "milletin bundan sonra alacağı eğitiminin şekillerinin" düşünülmesi yollu, Snelman'ın Fin gençliğine öğütünü, başbuğ Oğuz tutmuş gibidir. Buradan anlaşılıyor ki, Snelman'la aynı devirde yaşayan ve Fin uyanışını yakından bilen Halide Edib⁶, Yeni Turan'a da bu uyanışı malzeme yapmıştır. Finlandiya tarihinde canlı bir kişilik olan ve bir öğretmenlik savaşı veren Snelman ve arkadaşları, Fin halkına ve gençliğine yeni bir ülkü aşilayarak onları eğitim ve kültür alanında yükseltme çabasına girişir. Onların bu çabaları, Yeni Turan'ın ve Yeni Türkiye'nin lideri Oğuz tarafından da takdir edilir ve Finlandiya'nın bu kalkınma hamlesiyle gelecekteki Türkiye'ye model olması önerilir. Fakat, şunu da unutmamak gerekir ki, Rusya ile Batı arasında coğrafi olarak sıkışmış Snelman'ın ülkesinin, başbuğ Oğuz'un azınlıklardan istediği yardımı bizzat Batı'nın kendisinden aldığı ve Batı tarafından rahat bırakıldığı da unutulmamalıdır.

6. Öteki Kültürel Karşılaşmalar ve Yeni Turan'a Yansımaları

Kaya'nın karakter özellikleri ve sosyal hayattaki rolüne bakıldığında, hem Halide Edib'in kendi otobiyografisinden hem

⁶ Finlandiya, kadınlara ilk seçme-seçilme hakkının verildiği ve ilk feminist hareketlerin yaşandığı bir ülke olması dolayısıyla da sanırım Halide Edib için dikkate değer bir ülkedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

de Dr.Patrick, Isabel Fry ve Grace Ellison gibi Batılı kadınların gerçek hayatlarından izler taşıdığı görülür. Yeni Turan’ın asi Türk kızı Kaya, insanda “ulus” duygusu uyandıracak kadar milliyetçi, Yeni Turan Partisi’nin “Cuma Okulları”nda “insancıl ve dinsel bir görev” aşkıyla çalışan fedakâr bir öğretmen, Hamdi Bey’le evlendikten sonra adeta bir İngiliz soğukluğuna ve ciddietine rağmen etrafına insancıl ve iyiliksever bir kadın imajıyla bağlı, inatçı, feminist, ideali için kendini feda edebilecek kadar yüksek duygulara sahip, özverili bir kız/kadın tipidir. Durakbaşa’nın Halide Edib, Miss Fry ve Ellison’ın benzer öz yaşam hikâyeleri üzerine yaptığı otobiyografik okumalarda öne çıkan noktalar, bu kadınları birbiriyle bağlantılı kılmıştır. Modernizmin getirileri diyebileceğimiz ulaşım kolaylıkları, savaşlarda görev almaları, ev içine hapsolmaktan kurtulmaları, dünyayı gezmeleri, eğitim imkânlarının gelişmesi, kendi geçimlerini sağlamanın yollarını bulmaları ve geleneksel aile bağlarından bağımsız, kendi kurdukları yeni toplumsal ilişkiler içinde hayatlarını sürdürebilmeleri, bu kadınların başlıca ortak noktalarıdır. Üçü de “özel okulda ve evde” öğrenim görmüş, savaşta gönüllü hemşirelik yapmış ve okul kurmuştur. Bu kadınların, geleneksel ev kadını yetkilerinin dışında, evrensel değerde bir bilgi paylaşımına dayanan pedagoji anlayışıyla farklı kültürlerden çocukları organize etmek, insana ulaşmak ve değerlerini anlamak için yoğun çaba harcadıkları görülür. Bütün bu kadınların hayatlarında dinin önemli bir rolü vardır. Din, onlar için, bireysel inanç sistemi olmaktan öte, bir “evrensel insani değer” ve bir toplumsal paylaşım aracı olarak düşünülmüştür. (Durakbaşa, 2007, s.221-226).

Yine yazarın öz yaşam öyküsünün (otobiyografi) yazarın kültürel alt kimliğinin oluşmasındaki etkilerinden yola çıkarak, Kaya’nın Yeni Turan’daki bu türlü toplumsal rolünü tanımlamak mümkündür. Kaya, biraz da babası Lütfü Bey’in rüyasını gerçekleştirmek üzere, İstanbul’un Saraylı Köyü’nde kız erkek karışık bir okul açar. Köylüyle barışıktır. Köyü kalkındırma çabasındadır. Köyün çamur evlerine karşılık tıpkı İstanbul evleri gibi ahşap bir ev yaptırır. Köyün yolunu yapmak için köyün erkek çocuklarını organize eder. Ağaç diktirtir. Kaya’nın bir kadın olarak toplumsal etkinliği, idealist bir öğretmen tipi kimliğiyle daha da genişler.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Kaya'nın Yeni Turan'ın programı ve sosyal reform politikalarında öncü kadın olması, birkaç yardımcı kadınla birlikte Erzurum'da ilk Yeni Turan okulunu kurmasıyla başlar. Bu okulların "tatbiki" eğitim programı ise, politikadan uzak, çocukların işlerine yarayacak kadar ilk bilgiler, ziraat, sağlık ve özellikle köylü kadınlara sağlık bilinci aşlamak gibi kırsalı kalkındıracak bir eğitim anlayışıyla oluşturulmuştur.

Halide Edib'in, Kaya'nın İstanbul kırsalına oradan da Anadolu'ya açılan aydın/entelektüel bakışı, yine kaynağını kendi öz yaşam öyküsünde bulur. Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nin renkli ve hareketli ortamında dinlediği bazı yabancı misyonerler, onun Anadolu'ya dair ilk fikirlerinin oluşmasına ışık tutar. Kolejde dinlediği, bir zenci köyünü modernleştiren bir misyoner kadın doktorun Anadolu'yu dolaşıp geldikten sonra verdiği konferansta Anadolu'nun sefaletiyle ilgili söyledikleri, Halide Edib'in ruhunda derin izler bırakır. Bu deneyimi, roman kahramanlarının karakterlerine yansıdığı gibi, kendi hayatının akışında da etkili olmuştur. Bu anlamda millî endişelerle Değirmendere Köyü'nü modernize eden Kaya tipi, bu misyoner bayan doktorun bir versiyonundan başka bir şey değildir. (Enginün, 1999, s.42) Bundan başka, Halide Edib'in kendisi de çağının misyoner kadınları gibi (Dr.Patrick, Isabel Fry, Grace Ellison) okul kurmanın farkındalığını yaşamıştır. 1916-1917 yıllarında Beyrut ve Şam Kız Okulları ve Aintoura Yetimler Yurdu'nu kuran Halide Edib, anılarında bu olaydan, ruhunu doyuran en önemli icraat diye söz ederken, hatta, *Kenan Çobanları* adlı piyesini de Aintoura Yetimler Yurdu'nda oynamak üzere yazmıştır. *Kenan Çobanları*, bir Ermeni bestekâr tarafından da bestelenmiş ve sahneye konmuştur. (Durakbaşa, 2007,s.245).

Halide Edib'in Yeni Turan'la ortaya koyduğu, faaliyet sahası Anadolu'yla sınırlı, Pantürkist olmayan, beynelmilel, liberal hümanizmayla dinamizm kazanmış Türkçülük düşüncesini bir adım öteye taşıyansa *Aydemir* (1916) romanıyla Müfide Ferit Tek olmuştur. Bu romanda Türkçülük tezi, Turan ülküsüne dönüşürken, romanın yine Akçura'dan mülhem başbuğu *Aydemir*, saldırgan olmayan (!) bir Türkçülükle hümanizmayı şahsında yoğuran, hatta "Odin"leşmiş bir kişilik olarak belirir ve Orta Asya'nın adeta "Mesih"i olur.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

Sonuç

Halide Edib, Yeni Turan (1912) adlı bu tezli romanında, 1932’li yıllar Osmanlı Türkiye’sinin ütopyik panoramasını çizer. Bu roman, Halide Edib’in, geleceğin Osmanlı toplumunu, yeni sistemler, değerler ve bu değerlerle donatılmış insan tipleriyle yeniden inşasını gözler önüne serer. Bu inşada üç temel fikir rol oynar. Bunlar, “Türkçülük Düşüncesi ve Türkçü Ütopya Arayışı”, “Batıcılık ve Batı’dan Gelen Değer Yargıları” ve “Modernist Bir Din (Müslümanlık) Anlayışı” olarak özetlenebilir. Bunlardan “Türkçülük Düşüncesi ve Türkçü Ütopya Arayışı”, romanda, gelecekteki Türk toplumunun en önemli dinamiklerinin başında gösterilir. Bir bakıma, Türkçülük ve Türk ütopyası, geleceğin ulusal bilince ulaşmış Türk toplumunda en önemli millî kimlik unsuru olarak sunulmuştur. Fakat bu Türkçülük düşüncesi, genel Türkçülüğün uzak ya da yakın hedefleri dışında, Türkiyecilik olarak tasarlanmıştır. Bu görüş, Turancılık’a karşı Türkiyecilik olarak özetlenebilecek bir görüştür. Sınırları Osmanlı sınırlarıyla belirlenen bu Türkçülükte özellikle azınlıkların desteğine ümit bağlanmış ve azınlıklar, millî kültürün en vazgeçilmez paydaşları olarak görülmüştür. Genel Türkçülük içinde belli bir kırılmanın adı olan Tatarcılık akımı da romana yansıtılmıştır. Bu yansıma, özellikle Yusuf Akçura’nın romanın iki ana karakteri Oğuz ve Kaya’ya modellik etmesi etrafında gelişir. Yusuf Akçura, aynı zamanda, yeni Türk kadını tipinin önemli bir hamlesi olan Türkçü feminizmin model insanı olarak da sunulur. Türk millî kimliğinin temel dayanakları arasında kabul edilen “Batıcılık ve Batı’dan Gelen Değer Yargıları” ekseninde ise, özellikle Doğu-Batı sorunu özetlenmiştir. Yazara göre, Osmanlı toplumunun Batılılaşması için, toplumun ahlakî ve sosyal yapısında bir devrime ihtiyaç vardır. Bu da ancak millî kültürle bezenmiş Batılı insan tipleri yetiştirmekle mümkündür ve bu anlayış doğrultusunda yeni eğitim kurumları açılmalıdır. Fakat bütün bunların arkasında göze çarpan “meta anlatı” ise liberal hümanizmadır. Yazar, liberal hümanizmanın insan anlayışıyla Türk milliyetçiliği fikrini birleştirerek ortak insanlık değerlerine ulaşmayı amaçlar. Bu doğrultuda liberal eğitim sistemi öncelenir. Kadınlarla erkeklerin eşit ve özgür bir eğitimden geçmeleri, geleceğin kalkınmış Türkiye’sinin ön koşuludur. Bu konuda Amerika ve Finlandiya gibi öncü ve model ülkeler vardır. Bu açıdan Kuzey

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

ülkelerinin halkları ve Anglo-Sakson ırkı övülür ve bu övgü, aşırı bir hayranlığı da içerir. Finlandiya kalkınmasının sembolü olan din adamı Snelman, bu yönüyle Oğuz ve Kaya karakterine modellik eder. Bunlardan başka, romanda, Halide Edib'in bireysel yaşamıyla ilgili öteki kültürel karşılaşmalardan da izler vardır. Dr.Patrick, Isabel Fry ve Grace Ellison gibi çağının Batılı ve modernist kadın tipleriyle Kaya karakteri arasında bazı eşleşmeler göze çarpar. Özetle, Halide Edib'in geleceğin Türkiye panoramasında ortaya koyduğu sosyal tez, oluşturduğu yeni insan tipleri ve gelecek tasarısı, Türk millî kimlik algısı bakımından son derece sorunludur. Bu sorunlar, kısaca; Türkçülük düşüncesinin sunuluşu, liberal hümanizma, individualizm ve Hıristiyanî öğeler gibi bazı Batı kaynaklı "meta anlatı"ların Türkçülük düşüncesine eklenmemeye çalışılması, özellikle, Osmanlı Devleti'ni kurtarma adına ileri sürülen çözüm önerilerinin Batı'nın dünya egemenliği siyasetiyle uyumlu olması, federasyon adı altında, azınlıkların Türkçülük bağıyla birbirine kenetlenmesi umudu, liberal, hümanist, kozmopolit ve bireyci bir toplum gelişimi önerisi, bu çerçevede Anglo-Sakson hayranlığı, milliyetçi feminizmin Türkçülük düşüncesine sızarak gelişen sessiz ilerleyişi gibi noktalar üzerinde yoğunlaşır. Halide Edib, bu eserinde, Türkçülük tezi üzerinden giderek, Turan'dan çok uzakta, ekonomik ve toplumsal ilişkilerinden soyutlanmış ve Anadolu'ya hapsedilmiş ama Türkçülükten bambaşka, beynelmilel bir politikanın izini sürececek bir gençliğin hayalini kurar.

KAYNAKÇA

- ADIVAR, Halide Edib (1967), *Yeni Turan*, 5.Baskı, İstanbul: Atlas Yayınevi.
- ADIVAR, Halide Edib, (2009), *Türkiye'de Şark-Garp ve Amerikan Tesirleri*, Can Yayınları, Ankara.
- AKÇURA, Yusuf (1328/1912), "Türklerle Tatarlar Birdir, İkisi de Medeniyete Hizmet Etmişlerdir", *Türk Yurdu*, Altın Armağan, İstanbul, s. 37–59.
- BELLETON, (1960), "Türkoloji Çalışmalarına Toplu Bir Bakış ve Ödevlerimiz", Yeniden Basım, TTK, Ankara.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

- BEYATLI, Yahya Kemal, (1990), “Yeni Turan”, *Edebiyata Dair*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul.
- DEVLET, Nadir, (1996), “XX. Yüzyılda Tatar'larda Millî Kimlik Sorunu”, *Bellekten*, Türk Tarih Kurumu Yay., C:LX, S.227, Ankara, s.191-202.
- DEVLET, Nadir, (1998), “Yeni Türk Dilleri Kutlu Olsun!”, *Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi*, Türk Dil Kurumu Yay., C:I S: 554, Ankara, s. 116-120
- DEVLET, Nadir, (1999), *Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- DURAKPAŞA, Ayşe, (2007), *Halide Edib, Türk Modernleşmesi ve Feminizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ENGİNÜN, İnci, (1995), *Halide Edip Adıvar’ın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi*, Millî Eğitim Bak.Yay., Ankara.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican, (1992), “İsmail Gaspıralı’nın Fikirleri”, *Türk Dünyası Üzerine İncelemeler*, Akçağ Yay., Ankara.
- GÖZÜTOK, Türkan, (2006), *Atatürk Dönemi (1923-1938) Türk Hikâyeciliğinde Anadolu*, A.Ü.Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- HABLEMİTOĞLU, Necip (2001), “Gaspıralı İsmail Bey: Dilde Birlik ve Türklük Şuuru”, *Tataristan Bilimler Akademisi, “Doğumunun 150. Yıldönümünde Gaspıralı İsmail Bey” Sempozyumu Bildiri Metni*, 29-30 Mayıs, Kazan, <http://hablemitoglu.com/dildebirlik.htm>, 24.01.2010.
- KARA, Seyfullah, (2007) “Dinî Tarafı Dışlanmış Bir Hümanist Düşünür Tiplemesi: Mevlana Celaleddin Rumi”, *Uluslararası Mevlana ve Mevlevilik Sempozyumu*, 26-28 Ekim Şanlıurfa.
- KARAKAŞ, Mehmet, (2000), *Türk Ulusçuluğunun İnşası*, Vadi Yayınları, Ankara.
- KARAKAŞ, Mehmet, (2006), “Türkçülük ve Türk Milliyetçiliği”, *Milliyetçilik 1, Doğu-Batı Dergisi*, Ankara.
- KAZAN, Frances, (1995), *Halide Edib ve Amerika*, Bağlam Yayınları

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 5/2 Spring 2010*

-
- KOÇAK, Birgül-TAMER, Aytül (2008), "II. Meşrutiyet Döneminde İki Milliyetçi Kadın: Halide Edib ve Müfide Ferid", *Doğu Batı*, Cilt I, S.45, Ankara, s.173-193.
- METİN, Celal, (Eylül 2008), "II. Meşrutiyette Türkçü Ütopya: "Yeni Hayat", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, Cilt 5, Sayı 3, s.76-90.
- MUHAMMETDİNOV, Rafael, "İki Türkçülüğün Mücadelesi Üzerine", XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri, 4-8 Ekim 1999, III.Cilt, II.Kısım, Ankara.
- ÖZCAN, Ufuk (2002), *Ahmet Ağaoğlu ve Rol Değişikliği*, Don Kişot Yayınları, İstanbul.
- PETROV, Grigory, (2008), *Beyaz Zambaklar Ülkesinde*, Antik Dünya Klasikleri, İstanbul.
- SEYFETTİN, Ömer (2001), *Bütün Eserleri, Makaleler 2, Yay.Haz. Hülya Argunşah*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- SİRMAN, Nükhet (1989), "Turkish Feminism: A Short History", Dossier 5/6, Aralık 1988-Mayıs 1989, 20-25.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, (1992), *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi*, Ülken Yayınları, İstanbul.